

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΠΡΟΑΣΠΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ
«ΟΙ ΥΠΕΡΜΑΧΟΙ»

«Διημερίδα Έπετειακῶν Ἐκδηλώσεων
“Μνήμης καὶ τιμῆς”, τῶν τριῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ εὐεργετῶν τοῦ Ἔθνους:
Χρυσάνθου ἐκ Μασδύτων, Γρηγορίου Πρωτοψάλτου καὶ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα»

Συνεδριακὴ Αἴθουσα Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἀθλητισμοῦ
(ὁδὸς Μπουμπουλίνας 20-22, Ἀθήνα)
Σάββατο - Κυριακή, 4 - 5 Ὀκτωβρίου 2014

Κωνσταντῖνος Χαρίλ. Καραγκούνης

Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Διευθυντὴς τοῦ Τομέα Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου.
E-mail: kxkaragounis@gmail.com

**Ψαλμωδία καὶ ἐλευθερία
στὴν ὀρθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση.
Συνέπειες ἀπὸ τὴν καθιέρωση
τῆς Νέας Μεθόδου Ἀναλυτικῆς Σημειογραφίας**

Περίληψη

Σὲ μία σύναξη ἀφιερωμένη στὴν Νέα Μέθοδο ἀναλυτικῆς σημειογραφίας, ὅπου πολὺς λόγος θὰ γίνῃ περὶ τὴν θεωρία καὶ τὴν πράξη τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, εἶναι ἀναγκαῖο, νὰ συζητήσουμε καὶ λίγο γιὰ τὴν φιλοσοφία -ἢ γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε-, γιὰ τὴν θεολογία αὐτοῦ τοῦ κορυφαίου μουσικοῦ θεωρητικοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἀπὸ πῶς πολλὰ καὶ ποικίλες φιλοσοφήσεις ἢ θεολογήσεις ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν περὶ τὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ, γενικῶς, καὶ περὶ τὴν Νέα Μέθοδο εἰδικότερα, στὴν παρούσα εἰσήγηση θὰ γίνῃ ἀναφορὰ στὸ πολὺ σπουδαῖο, κατὰ τὴν γνώμη μας, ζήτημα τῆς ἐλευθερίας στὴν Ψαλμωδία, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ παράδοση. Διότι, δὲν μποροῦμε νὰ θεωροῦμε τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολῆς χωριστὰ ἀπὸ τὸν ζωτικὸ τοῦ χώρου, τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ποὺ τὴν γέννησε καὶ τὴν διέμορφωσε διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Πρόκειται γιὰ ἓνα θέμα, τὸ ὁποῖο ἔχει πολλὰ πτυχῆς· ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦν ὅσες ἐπιτρέπει ὁ χρόνος μιᾶς εἰσηγήσεως.

Κωνσταντῖνος Χαρίλ. Καραγκούνης

Ἐπίκουρος Καθηγητῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Διευθυντῆς τοῦ Τομέα Ψαλτικῆς Τέχνης καὶ Μουσικολογίας τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου.

E-mail: kxkaragounis@gmail.com

**Ψαλμωδία καὶ ἐλευθερία
στὴν ὀρθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση.
Συνέπειες ἀπὸ τὴν καθιέρωση
τῆς Νέας Μεθόδου Ἀναλυτικῆς Σημειογραφίας**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προοίμιο

Α. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Ἐκκλησία

Ἡ ἐλευθερία ὡς ἔννοια.

Ἡ ἐλευθερία στὸν χριστιανισμό.

Ἀπόκτηση καὶ βίωση τῆς ἐλευθερίας.

Ὁρια τῆς ἐλευθερίας.

Β. Ἡ ἐλευθερία στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη

Ὁ ρόλος τῆς Λατρείας στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Ὀρθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση.

Λατρεία καὶ λατρευτικὲς τέχνες κατὰ Χριστόν.

Ψαλμωδία καὶ Ἐλευθερία.

Ἐπίλογος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ψαλμωδία και ἐλευθερία στην ὀρθόδοξη λατρευτική παράδοση. Συνέπειες ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς Νέας Μεθόδου Ἀναλυτικῆς Σημειογραφίας

Εἰσήγηση

Προοίμιο

Ἀξιότιμοι κ. συνάδελφοι,

χαιρετίζω τὴν λίαν ἐπαινετὴ πρωτοβουλία τοῦ Δ.Σ. τῆς Πανελληνίας Ἑνώσεως τῶν «Ἵπερμάχων», νὰ διοργανωθεῖ ἡ παροῦσα μουσικολογικὴ σύναξις, με ἀγαθὴ ἀφορμὴ τὴν διακοσιετηρίδα ἀπὸ τὴν ἐπινοήση τῆς Νέας Μεθόδου ἀναλυτικῆς σημειογραφίας τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Ἀναμφιβόλως, τὸ γεγονός ἐκεῖνο ὑπῆρξε μέγας σταθμὸς στὴν ἱστορία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ -ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔθνικοῦ- μουσικοῦ πολιτισμοῦ μας, σταθμὸς ὁ ὁποῖος θὰ ἔπρεπε νὰ ἐορτασθεῖ κεντρικῶς ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία. Δυστυχῶς, ὅμως, ἡ μὲν Πολιτεία, ὡς ἄλλη Μάρθα ἢ αὐτάδελφος τοῦ Λαζάρου, μεριμνᾷ καὶ τυρβάζει «περὶ πολλά», ἡ δὲ Ἐκκλησία μας, ὡς ἡ Μαρία «παρακαθήσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ», δείχνει νὰ μὴν ἔχει δύναμη ἢ διάθεση νὰ ἀσχοληθεῖ με ἀνάλογα ζητήματα, δευτερεύοντα μὲν ὡς πρὸς τὸ πρωταρχικόν, τὴν σωτηρία, λίαν, ἐντούτοις, ἀπαραίτητα ὡς βοηθητικὰ καὶ χειραγωγικὰ πρὸς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν σωτηρία.

Σὲ μία σύναξις ἀφιερωμένη στὴν Νέα Μέθοδο ἀναλυτικῆς σημειογραφίας, ὅπου πολὺς λόγος θὰ γίνῃ περὶ τὴν θεωρία καὶ τὴν πράξις τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, ἔκρινα ἀναγκαῖον, νὰ συζητήσουμε καὶ λίγο γιὰ τὴν φιλοσοφία, καὶ γιὰ νὰ ἀκριβολογήσω, γιὰ τὴν θεολογία¹ αὐτοῦ τοῦ κορυφαίου μουσικοῦ θεωρητικοῦ συστήματος. Ἔτσι, ἀπὸ πῆς πολλὰ καὶ ποικίλες φιλοσοφήσεις ἢ θεολογήσεις ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν περὶ τὴν Βυζαντινὴ Μουσικὴ, γενικῶς, καὶ περὶ τὴν Νέα Μέθοδο εἰδικότερα, ἐπέλεξα νὰ ἀναφερθῶ στὸ πολὺ σπουδαῖον, κατὰ τὴν γνώμη μου, ζήτημα τῆς ἐλευθερίας στὴν Ψαλμωδία, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ παράδοση². Διό-

¹ Τὸν ὄρο «θεολογία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», χρησιμοποιοῖ, ἤδη στὰ 1970, ὁ π. Γεώργ. Μεταλληνός, στὴν ἐξαιρετικὴ μελέτη του *Ἀρμόνιον καὶ Ὁρθόδοξος Πνευματικότητα (Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως μουσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Λατρείᾳ)*. Ἐκδόσεις «Ὁρθόδοξος Τύπος», Ἀθήναι 1970, σελ. 34 (ἐργασία δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον στὴν Ἐφημερίδα «Ὁρθόδοξος Τύπος», στὰ φύλλα 1.11.1969, 20.11.1969, 10.12.1969, 1.1.1970 καὶ 20.1.1970). Δὲν καταφέραμε νὰ τὸν ἐπισημάνουμε σὲ ἄλλη προγενέστερη ἐργασία.

² Γιὰ νὰ αἰτιολογήσω τὸν τίτλο τῆς εἰσηγήσεώς μου, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ, νὰ ὑπεθυμίσω ἐδῶ μία σπουδαία ρήση τοῦ πατρο - Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ γιὰ τὴν διδασκαλία. Εἶπε ὁ ἅγιος: «Πρέπον καὶ εὐλογον εἶναι, ἀδελφοί μου, ἕνας διδάσκαλος, ὅταν θέλῃ νὰ διδάξῃ, νὰ ἐξετάξῃ πρῶτον τί ἀκροατὰς ἔχει, ὁμοίως καὶ οἱ ἀκροαταὶ νὰ ἐξετάξουν τί διδάσκαλος εἶναι.» Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ, *Διδαχὴ Α'*. Βλ. Τριαντάφυλλου Κωνσταντῖνος, Β., *Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός (1714 - 1779) - Ἡ βακτηρία τῶν σκλάβων. Τὸ καύχημα τῶν Αἰτωλῶν - Βίος, Διδαχές, καὶ ἁσματικὴ Ἀκολουθία*. Ἐκδόσεις Ὁρθοδόξου Φιλανθρωπικοῦ Συλλόγου «ΜΙΚΡΑ ΖΥΜΗ» Θέρμον Αἰτωλίας, Ἡ' ἐκδόσις, σελ. 71.

πι, δὲν μποροῦμε νὰ θεωροῦμε τὴν Ψαλπὴ Τέχνη τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς χωριστὰ ἀπὸ τὸν ζῶπὸ τῆς χῶρο, τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία, ποὺ τὴν γέννησε καὶ τὴν διεμόρφωσε διὰ μέσου τῶν αἰῶνων. Πρόκειται γιὰ θέμα, τὸ ὁποῖο ἔχει πολλές πτυχές· ἐγὼ θὰ ἀναφερθῶ σὲ ὅσες μοῦ ἐπιτρέπει ὁ ἐδῶ χρόνος.

Α. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Ἐκκλησία

Ἡ ἐλευθερία ὡς ἔννοια. Τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας εἶναι τεράστιο. Ἀπασχόλησε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ θὰ συνεχίσει νὰ τὸν ἀπασχολεῖ ἕως ἐσχάτων. Ἡ ἐλευθερία, ὡς ἔννοια, ἀπετέλεσε τὸ ζητούμενο ἠθικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν προβληματισμῶν, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν σὲ πλῆθος ὀρισμῶν καὶ διατυπώσεων, χωρὶς, ὅμως, νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ, τελικὰ, ὅτι τὸ ζήτημα λύθηκε διὰ παντὸς μὲ ἱκανοποιητικὸ τρόπο καὶ ἀποδεκτὸ ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές.

Ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἐπόψεως, ὁ ὀρισμὸς τῆς ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου κινήθηκε μεταξὺ τῶν τριῶν θεωριῶν, τῆς «ἐτεραρχίας» (*determinism*)³, τῆς «αὐταρχίας» ἢ «ἀπολύτου ἐλευθερίας» (*indeterminism*)⁴ καὶ τῆς «σχετικῆς αὐταρχίας» ἢ «σχετικῆς ἐτεραρχίας»⁵. Ἡ χριστιανικὴ, ὅμως, ἠθικὴ προσδιόρισε θεολογικῶς τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως στὴν ἔννοια τοῦ περίφημου «αὐτεξούσιου»⁶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀπορρίπτοντας ὡς αἰρετικὴς τὶς θεωρίες περὶ

3 Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία ἡ θέληση τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐλεύθερη, ἀλλὰ ὑποτάσσεται στὸ νόμο τῆς αἰτιότητος καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα ὄλων τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αἰτίων κάθε πράξεως. Ἔτσι, τὰ αἴτια προηγούνται τῆς ἀνθρώπινης βουλήσεως, ἢ ὅποια, ἀκολουθώντας τὸ νόμο τῆς αἰτιότητος, ἔπεται ὡς ἀναγκαῖο ἀποτέλεσμα. Κατὰ συνέπεια, ὅταν ὑπάρχουν τὰ αὐτὰ αἴτια καὶ ἐλατήρια, ἐπαναλαμβάνονται δὲ οἱ ἴδιες συνθήκες καὶ ὅροι, ἢ βούληση τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργεῖ πάντοτε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Ὅχι μόνο δὲ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλος ἄνθρωπος στὴ θέση του, κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες προϋποθέσεις θὰ ἐνεργήσει ἀπαραιτήτως κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Περὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐτεραρχίας βλ. σχετικῶς στὸ λήμμα «Θέλησις» (τοῦ Παν. Χ. Δημητρόπουλου), στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* (Θ.Η.Ε.), τόμος 6, στήλη 133.

4 Κατὰ τὸν ἀνωτέρω Παν. Χ. Δημητρακόπουλο, «ἡ θέλησις ἐν τῇ ἀνωτέρα αὐτῆς μορφῇ ὡς ἔλλογος βούλησις εἶναι ἀπολύτως ἐλευθέρη καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τε τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐλατηρίων, ψυχικῶν παρορμητικῶν καὶ ροπῶν, δυναμένη νὰ πράττῃ κατ' ἐλευθέρην ἐκλογὴν. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν ταύτην, ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἢ ὁμοίων περιπτώσεων, καθ' ἃς συντρέχουν τὰ αὐτὰ αἴτια, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ, ὁ κατ' ἐλευθέρην βούλησιν ἐνεργῶν δύναται νὰ πράττῃ οὕτως ἢ ἄλλως οὐδαμῶς περιοριζόμενος ἢ ἐξαναγκαζόμενος ὑπ' αὐτῶν νὰ ἐνεργῇ κατ' ἀνάγκην.» Θ.Η.Ε., ὁ.π., στ. 132.

5 Οἱ δύο θεωρίες τοῦ ντετερμινισμοῦ καὶ ἰντετερμινισμοῦ, θεωρήθηκαν ἀπολύτως ἀκράϊες, γι' αὐτὸ προέκυψε καὶ μία μετριοπαθὴς θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὅποια «ἡ βούλησις εἶναι μὲν ἐλευθέρη, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία αὐτῆς εἶναι σχετικὴ καὶ οὐχὶ ἀπόλυτος, προϋποθέτουσα ἀρτίαν τὴν λειτουργίαν τοῦ νοῦ. Διὰ τοῦ λόγου, ἤτοι τῆς νοητικῆς λειτουργίας, ὁ ἄνθρωπος σταθμίζει ὅσα μέλλει νὰ πράξῃ καὶ ἀναλόγως τῶν προϋπολογιζομένων ἀποτελεσμάτων τάσσεται ἢ ἀντιτάσσεται πρὸς τὰ ἐμφανιζόμενα ἐλατήρια τῶν πράξεων, προσθέτων ὁ ἴδιος καὶ ἐξ ἑαυτοῦ στοιχεῖα, καὶ συμβάλλεται οὕτως εἰς τὴν ἐπικράτησιν ἐνός ἐκ τῶν πολλῶν ἐλατηρίων καὶ εἰς τὴν ἐπακολουθοῦσαν ἀπόφασιν, ὡς φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, καθ' ὃν ἡ προαίρεσις καὶ ἡ ἐκλογὴ εἰς ἐκάστην πράξιν “μετὰ λόγου καὶ διανοίας” γίνεται (Ἠθ. Μεγ. Α 9 1187^β 14, 1189 α3 κ.ά.)...» Ἐπίσης, Θ.Η.Ε., ὁ.π., στ. 133-134.

6 Εἶναι ἡ λεγόμενη «ἀρχὴ τῆς αὐταρχίας». Στὸ γεγονός τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου στηρίζεται ὁ καταλογισμὸς τῶν πράξεων του, ἢ διδασκαλία περὶ πτώσεως καὶ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος, περὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τιμωρίας τῶν κακῶν πράξεων, στὴν παρούσα καὶ μέλλουσα ζωὴ. Θ.Η.Ε., ὁ.π., στ. 137.

«σχεπικῆς ἐλευθερίας»⁷ καὶ «ἀπολύτου προορισμοῦ»⁸.

Ἡ ἐλευθερία στὸν χριστιανισμό. Σύμφωνα μὲ τὴν πατερικὴ διδασκαλία, λοιπόν, ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, τὸ αὐτεξούσιο, ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, μίᾱ ἀπὸ πῆς πολὺπμες δωρεές τοῦ Δημιουργοῦ του, σημαίνει δὲ τὴν ἀπόλυτὴ ἐλευθερία τοῦ προσώπου νὰ ἐπιλέγει, νὰ ἀποφασίζει καὶ νὰ ἐνεργεῖ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἀνθρωπίνως δυνατοῦ. Ἡ ἐλευθερία αὐτὴ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ πῆς ἐπιδράσεις τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων, κατὰ πῶς διακηρύσσει ὁ ντετερμινισμὸς στὸν νόμο τῆς αἰπότητος, ἀλλὰ εἶναι ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὸ λογικὸ καὶ τὴν συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον ἔτσι ἔχει νόημα καὶ δύναμη ὁ Νόμος τῆς Π.Δ. μὲ πῆς παραινέσεις, πῆς ἐντολές καὶ πῆς ἀπαγορεύσεις του, ἀλλὰ καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς Κ.Δ., τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων τους⁹. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι αὐτὸ τὸ κήρυγμα θεμελιώθηκε ἐπὶ τοῦ κυριακοῦ ὅρου «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν... ἀκολουθείτω μοι»¹⁰, ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, σύμφωνα μὲ παρατήρηση τοῦ π. Γεωρ. Μεταλληνοῦ, «δὲν ἐδίστασε χάριν αὐτῆς τῆς ἀληθείας νὰ ρωτήσῃ καὶ τοὺς μόνους ἐναπομείναντας πλησίον Του μαθητάς: “Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;” (Ἰωάν. 6, 67).»¹¹ Ἐναπόκειται, δηλαδή, στὸ αὐτεξούσιο τοῦ ἀνθρώπου νὰ πιστεύσει στὸν Ἅγιον Τριαδικὸ Θεὸ καὶ ἐπαφίεται ἀκριβῶς στὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεώς του νὰ ἐπιλέξει, νὰ δεχθεῖ τὴν Θεία Χάρη ἀπὸ τὸν Κύριο Ἰησοῦ Χριστὸ καὶ πῆς δωρεές τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἀνπιστοίχως, ἐλεύθερος εἶναι ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιλέξει καὶ τὸ κακὸ, ὅπως συνέβη κατὰ τὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα, ὅταν ἀπὸ κακὴ χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου ἔχασε τὴν ἀναμαρτησία, τὴν ὁποία εἶχε ὡς δωρεὰ στὸν Παράδεισο. Ἐξάλλου, διὰ τοῦ αὐτεξουσίου ἐνήργησαν καὶ οἱ «πεπτωκότες» ἄγγελοι, ἐπιλέγοντας τὴν ἀποστασία, διὰ τοῦ αὐτεξουσίου ἐνήργησαν καὶ οἱ «ἐστῶτες» ἄγγελοι, ἐδραιωθέντες στὴν ἀναμαρτησία¹².

Ἀντιγράφοντας τὸν Εὐάγ. Θεοδώρου, ὁ ὁποῖος παραπέμπει στὸν Ν. Μπερδιάγιεφ, μεταφέρουμε ἐδῶ ἕνα ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα γιὰ τὴν ἐλευθερία στὸν χριστιανισμό¹³: «Ἡ ἰδέα τῆς

7 «Ὁ ἄνθρωπος πράπτων δὲν εἶναι ἐντελῶς ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐν ᾧ μέτρῳ ἐνήργησεν ἐλευθέρως, οὔτε ἐντελῶς ἀνεύθυνος εἰ μὴ μόνον ἐν ᾧ μέτρῳ δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἄλλως. Ἐπομένως, ἐφ' ὅσον μερικῶς μόνον εἶναι ὑπεύθυνος, κακῶς καὶ παρὰ τὸ δίκαιον ὑφίσταται ποινάς, ὡν τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ πάσχη ὁ ὅλος ἄνθρωπος, ἤτοι τόσον καθ' ὃ μέρος εἶναι ὑπεύθυνος, ὅσον καὶ καθ' ὃ μέρος εἶναι ἀνεύθυνος.» *Θ.Η.Ε.*, ὁ.π., στ. 137-138.

8 Κατὰ τὸν «ἀπόλυτο προορισμὸ», γνωστὸ καὶ ὡς «θεολογικὴ ἑτεραρχία», ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ ὅσα ἔχει προγνωρίσει καὶ προορίσει γι' αὐτὸν ὁ Θεός. *Θ.Η.Ε.*, ὁ.π., στ. 136.

9 Δημητρόπουλος, *Θ.Η.Ε.*, ὁ.π., στ. 137 - 139.

10 Ματθ. 1στ' 24 καὶ Μάρκ. 7' 34.

11 Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 29.

12 Καὶ οἱ μὲν δαίμονες ἔχασαν τὴν δυνατότητα μετανοίας, διότι ὑπῆρξαν ἐπινοητές τοῦ κακοῦ, ὁ δὲ ἄνθρωπος διατηρεῖ τὸ προνόμοιο τῆς μετανοίας, διότι παρεσύρθη στὸ κακὸ δὲν τὸ ἐπενόησε ὁ ἴδιος.

13 Θεοδώρου Εὐάγ., «Ἐλευθερία», λήμμα στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* (*Θ.Η.Ε.*), τόμος 5, στήλη 563. Ἐδῶ παραθέτει καὶ μίᾱ σειρὰ περὶ ἐλευθερίας χωρίων τῆς Κ.Δ., τὰ ὁποῖα κρίνουμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε καὶ στὴν παροῦσα μελέτη: «“Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί” (Ματθ. 1ζ' 26). “Ἐὰν ὁ Τίος ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε” (Ἰω. 7' 36). “Γινώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει

ἐλευθερίας, ὡς τονίζει ὁ Μπερνιάγιεφ, εἶναι μία ἐκ τῶν κεντρικῶν ιδεῶν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἄνευ αὐτῆς ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἡ πτώσις καὶ ἡ ἀπολύτρωσις εἶναι ἀκατανόητοι, τὸ φαινόμενον τῆς πίστεως παραμένει ἀνεξήγητον. Ἄνευ τῆς ἐλευθερίας ἡ θεοδικία εἶναι ἀδύνατος, ἡ παγκόσμιος ἐξέλιξις εἶναι ἐστερημένη νοήματος. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας κατακλύζει τὰ Εὐαγγέλια καὶ τὰς ἀποστολικὰς ἐπιστολάς...»

Ἀπόκτηση καὶ βίωσις τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία, κατὰ τὸν Γεώρ. Ἴ. Μαντζαρίδη, παρέχεται ὡς δωρεὰ στὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἰσέρχεται διὰ τοῦ βαπτίσματός του στὴν ἐν Χριστῷ νέα ζωὴ. Τὴν ἐλευθερία αὐτὴ «εἰσάγει ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· «οὐδὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.» (Β΄ Κορ. 3, 17)¹⁴ Ἔτσι, ...ὁ πιστὸς ποὺ κατευθύνεται ἀπὸ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ ζεῖ τὴν ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος... Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τὸν τοποθετεῖ στὴν περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας.»¹⁵ Ὅμως, ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀμοιρῆ ἀπὸ πῶς ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου του· «δὲν μπορεῖ νὰ ἐλπίζει σὲ μαγικὴ διατήρησις τῆς ἐλευθερίας του.»¹⁶ Κατὰ τὸν Ὅσιο Μάρκο τὸν Ἐρημίτη: «Ἐλευθεροῦται μὲν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν δωρεὰν τοῦ Χριστοῦ, κατὰ δὲ τὸ ἴδιον θέλημα, ὅπου ἀγαπᾷ, ἐκεῖ ἐμμένει, καὶ βεβάπτισται, διὰ τὸ αὐτεξούσιον.»¹⁷

Ἡ πρώτη καὶ σπουδαιότερη πράξις ἐλευθερίας γιὰ τὸν ἄνθρωπο εἶναι, κάνοντας ὀρθὴ χρῆση τοῦ αὐτεξουσίου, νὰ γίνῃ μαθητὴς τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ Ἀλήθεια, ποὺ ἐλευθερώνει. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος τὸ διεκήρυξε ξεκάθαρα: «Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἔστε, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.» (Ἰωάν. ἡ' 31-32) Κάπι τέτοιο, βεβαίως, προϋποθέτει τὴν ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. («Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἁμαρτίας.» Ἰωάν. ἡ' 34). Ὁρθότερον προϋποθέτει τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ τὴν αὐτοπροαίρετη

ὑμᾶς» (αὐτόθι, ἡ' 32). «Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δούλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ Κύριος· ὑμᾶς δὲ εἶρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου ἐγνώρισά ὑμῖν» (αὐτόθι, ιε' 15 - 16). «Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δούλοι ἀνθρώπων» (Α' Κορ. ζ' 23). «Οὐδὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.» (Β' Κορ. γ', 18' sic, γράφε 17). «Οὐκ ἔτι εἶ δούλος, ἀλλ' υἱός» (Γαλάτ. δ' 7). «Ἔμεις γὰρ ἐπὶ ἐλευθερία ἐκλήθητε, ἀδελφοί!» (αὐτόθι, ε' 13).»

¹⁴ Παρατίθεται ἐδῶ πλήρες τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Β' πρὸς Κορινθίους ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (στίχοι 12 - 18): «12 Ἐχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα, 13 καὶ οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου. 14 ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται, 15 ἀλλ' ἕως σήμερον ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκειται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κείται· 16 ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. 17 ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐστίν· οὐδὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. 18 ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζομενοι τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος.»

¹⁵ Μαντζαρίδης Γεώρ., Ἴ., *Μαθήματα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 93 - 94.

¹⁶ Μαντζαρίδης, ὅ.π., σελ. 95.

¹⁷ Περὶ βαπτίσματος, PG 65, 985 AB. Ἡ παράθεσις ὅ.π., σελ. 95.

ἐπιδίωξη τῆς ἐπιστροφῆς του στὴν ἀναμαρτησία.¹⁸ Ἔτσι, ὁ Ἰησοῦς περιγράφει ἀσφαλῶς τὴν χριστολογικὴ διάσταση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ξεκάθαρα προσδιορίζει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπολογικῆς τῆς διαστάσεως. Ἀλλά, καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος συγκεφαλαιώνει στὶς ἐπιστολές του μὲ ἐξαιρετικὸ τρόπο ὅλη τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας περὶ ἐλευθερίας, περιγράφοντας σαφῶς τὴν χριστολογικὴ¹⁹, ἀνθρωπολογικὴ²⁰ καὶ ἐκκλησιολογικὴ²¹ τῆς διάστασι στὴν καινὴ ἐν

¹⁸ Βλ. Ἰωάν. η' 31-47 «31 Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους· Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἐστέ, 32 καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. 33 ἀπεκρίθησαν αὐτῷ· Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε; 34 ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἁμαρτίας. 35 ὁ δὲ δούλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα. 36 ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ ὄντως ἐλεύθεροι ἐσσεσθε. 37 οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστέ· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν. 38 ἐγὼ δ' ἐώρακα παρὰ τῷ πατρὶ μου λαλῶ καὶ ὑμεῖς οὖν δ' ἐωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε. 39 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστὶ. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε. 40 νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνειν, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραάμ οὐκ ἐποίησεν. 41 ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. εἶπον οὖν αὐτῷ· Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἓνα πατέρα ἔχομεν, τὸν Θεόν. 42 εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἄν ἐμέ, ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἦκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε. 43 διατί τὴν λαλίαν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκοῦειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν. 44 ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ· ὅταν λαλήῃ τὸ ψεῦδος ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. 45 ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι. 46 τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι; 47 ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.»

¹⁹ Βλ. Α' Κορ. ζ' 20-24: «20 Ἐκαστος ἐν τῇ κλήσει ἢ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω. 21 δούλος ἐκλήθη; μὴ σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μάλλον χρησαί. 22 ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δούλος ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς δούλος ἐστὶ Χριστοῦ. 23 τιμῆς ἠγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δούλοι ἀνθρώπων. 24 ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ Θεῷ.»

²⁰ Βλ. Ρωμ. ζ' 12-23: «12 Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, 13 μὴδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὄπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὄπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ. 14 ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γὰρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν. 15 Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν ὅτι οὐκ ἐσμεν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; μὴ γένοιτο. 16 οὐκ οἶδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δούλοι ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἢτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην; 17 χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δούλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδασκῆς, 18 ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ. 19 ἀνθρώπινον λέγω διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν· ὡς περὶ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δούλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δούλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν. 20 ὅτε γὰρ δούλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. 21 τίνα οὖν καρπὸν εἶχετε τότε ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος. 22 νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν, τὸ δὲ τέλος ζωῆν αἰώνιον. 23 τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.» Βλ. ἀκόμη καὶ τὸ Ρωμ. ζ' 1-6: 1 «Ἡ ἀγνοεῖτε, ἀδελφοί· γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ· ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῆ; 2 ἡ γὰρ ὑπανδρὸς γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. 3 ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρός μοιχαλὶς χρηματίζει ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ· 4 ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι

Χριστῷ ζῶῃ. Ἡ ἐλευθερία αὐτή, πάλι κατὰ τὸν Γ. Μαντζαρίδη, βιώνεται μέσα στὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία «διατηρώντας ἀνοικτὴ τὴ χαρισματικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τῆς διατηρεῖ ἀνοικτὴ καὶ ἀπεριόριστὴ τὴν προοπτικὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας... Ἡ συμβολὴ αὐτὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ζῶῃ εἶναι σπουδαιότερη καὶ ὑψηλότερη ἀπὸ κάθε ἄλλη συμβολὴ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προγραμματιστεῖ μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς ὁποιασδήποτε “κοινωνικῆς ἠθικῆς” ἢ “πολιτικῆς θεολογίας”.»²²

Ὅρια τῆς ἐλευθερίας. Πρὶν προχωρήσουμε, ὅμως, στὰ ἐπόμενα, ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐλευθερία στὴν ὀρθόδοξη λατρεία, σπὶς λειτουργικῆς-λατρευτικῆς τέχνες καί, πρὸ συγκεκριμένα, στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας, κεφάλαιο ἀπολύτως ἀπαραίτητο, προκειμένου νὰ γίνῃ κατανοητὸ τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη.

Ὡς πλέον ἀντιπροσωπευτικὴ παραβολὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐν Χριστῷ ἐλευθερίας σημειώνουμε ἐδῶ τὴν τοῦ Ἀσώτου Υἱοῦ τοῦ Εὐαγγελίου παραβολή, ὅπου εὐκόλα καὶ μὲ σαφήνεια περιγράφονται καὶ διακρίνονται θεολογικῶς τὸ «κατὰ παραχώρησιν» θέλημα τοῦ Θεοῦ -ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου- ἀπὸ τὸ πραγματικὸ, τὸ «κατ’ εὐδοκίαν» θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὡς δὲ πλέον ἀντιπροσωπευτικὴ ἔκφραση γιὰ τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, θεωροῦμε ἐκεῖνη, τὴν περίφημη, φράση τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «Πάντα μοι ἔξεσπιν, ἀλλ’ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεσπιν, ἀλλ’ οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπὸ τινος.» (Α΄ Κορ. ς΄ 12) Μόλις ποὺ χρειάζεται νὰ ὑπενθυμίσει κανεὶς τὴν κοινῶς -σὲ ὅλα τὰ φιλοσοφικά, θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα- ἀποδεκτὴς θέση, ὅτι τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας ἐνὸς προσώπου φθάνουν ἕως ἐκεῖ, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐλευθερία ἐνὸς ἄλλου. Ὅταν ἡ ἐλευθερία ἐνὸς καταργεῖ τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, τότε αὐτὴ ἡ κακῶς νοούμενη «ἐλευθερία» ἀποτελεῖ ἀσυστάσια. Ἀκόμη περισσότερο, στὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας ὅταν ἡ ἐλευθερία ἐνὸς ἀναρεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἄλλου γιὰ σωτηρία, τότε αὐτὴ ἡ κακῶς νοούμενη «ἐλευθερία» ἀποτελεῖ «σκάνδαλον»· ἀλλὰ, «ἀλλοίμονο σὲ ἐκείνους, διὰ τῶν ὁποίων ἔρχεται τὸ σκάνδαλο», τόνισε, πολὺ αὐστηρά, ὁ Κύριος. Ἐπι περαιτέρω μὲ ποιῆς δικαιολογίες θὰ μπορούσε νὰ ἀπολογηθεῖ κανεὶς, ὅταν ἡ κακὴ χρῆσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀκυρώνει τὴν θυσία τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ Χρι-

ὡμᾶς ἐτέρω, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγεγέρθητι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ. 5 ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ. 6 νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.»

²¹ Βλ. Α΄ Κορ. ι΄ 25-33: «25 Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε μὴδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνειδήσιν· 26 τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. 27 εἰ δὲ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε μὴδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνειδήσιν. 28 ἐὰν δὲ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε δι’ ἐκεῖνον τὸν μὴνύσαντα καὶ τὴν συνειδήσιν· τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. 29 συνειδήσιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἐτέρου. ἵνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; 30 εἰ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ; 31 Εἴτε οὖν ἐσθίετε εἴτε πίνετε εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε. 32 ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἑλλησι καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, 33 καθὼς καὶ γὰρ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἑμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.»

²² Μαντζαρίδης, ὁ.π., σελ. 119 -120.

στοῦ, «ὅς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α' Τιμ. γ' 4); Καὶ ἓνα ἀκόμη: Βάσει τῆς προαναφερθείσης, ἀδιαμφισβήτητης, κυριακῆς ρήσεως «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας» (Ἰωάν. ἡ' 34), ἀναιρεῖται αὐτομάτως ὁ ἐκ τοῦ πονηροῦ ἰσχυρισμὸς ὅσων θεωροῦν στέρηση τῆς ἐλευθερίας, τὸ νὰ ἐμποδίζεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ πράξεις «ἐκδηλώσεως τοῦ κακοῦ». Σύμφωνα μὲ τὸν Ν. Μπερδιάγιεφ: «Οἱ ἰδεολόγοι τοῦ (ἐνν. τοῦ καπιταλιστικοῦ πολιτεύματος) διακηρύττουν μεγαλόστομα, ὅτι προσβάλλεται ἡ ἐλευθερία, ὡσὰν καταβάλλεται προσπάθεια περιορισμοῦ ἐν αὐτῷ τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ κακοῦ.» Αὐτοί, συνεχίζει ὁ Μπερδιάγιεφ, «δὲν πράττουν ἄλλο, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἢ νὰ ἀποκρύπτουν μίαν δουλείαν.»²³ Μὲ ἄλλα λόγια δὲν ἀποτελεῖ στέρηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἄρνηση τῆς κοινότητος νὰ ἀποδεχθεῖ πῆς ὅποιες κακοπροαίρετες, ἀνήθηκες ἢ ἐφάμαρτες ἐπιθυμίες καὶ πράξεις του.

Β. Ἡ ἐλευθερία στὴν Ψαλμικὴ Τέχνη

Οἱ ριζοσπαστικὲς περὶ ἐλευθερίας θέσεις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν στὸ ἐκκλησιαστικὸ βίωμα, εἶχαν ὡς συνέπεια τὸν ἐμβολιασμὸ ὅλων τῶν πτυχῶν τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος²⁴ μὲ ἓνα πνεῦμα ἐλευθερίας, ζωπικὸ καὶ δημιουργικὸ. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἐπηρέασε βαθεῖα, σὺν τοῖς ἄλλοις, τοὺς δημιουργοὺς καὶ διαμορφωτὲς τῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας, ἐπομένως καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργικῶν τεχνῶν, ἀπὸ πῆς ὁποῖες ἐδῶ ἐνδιαφέρει ἡ λατρευτικὴ μουσικὴ.

Ὁ ρόλος τῆς Λατρείας στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἐκκλησία καὶ Λατρεία εἶναι τὰ δύο ἀδιάσπαστα διᾶστημα τοῦ χριστιανισμοῦ· οὐδέποτε αὐθυπόστατα, οὐδέποτε πορευόμενα ἀσχέτως τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ Ἐκκλησία ὑφίσταται γιὰ νὰ προσφέρει τὴν λογικὴ τῆς Λατρείας στὸν Ἅγιο Τριαδικὸ Θεὸ καὶ ἡ Λατρεία δὲν μπορεῖ νὰ καταστῆ αὐθύπαρκτη ἐκτὸς Ἐκκλησίας. Πολὺ σπουδαία τὸ διατυπώνει ὁ π. Γεώργ. Μεταλληνός, ὅταν γράφει: «Ἡ Ὁρθόδοξος Λατρεία ἀποτελεῖ τὸ ἀσίγητον στόμα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸ συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως διακηρῦσσει τὴν ἀλήθειαν τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως. Ἡ Ὑμνογραφία μας δὲ, συνιστᾷ τὴν μελίρρυτον φωνὴν τῆς.»²⁵ Ἐὰν κάποτε ἔπαυε ἡ Ὁρθόδοξη Λατρεία, αὐτομάτως θὰ χανόταν καὶ τὸ Ὁρθόδοξο Δόγμα, καὶ ἀνπιστρόφως, κατὰ τὸν ἴδιο: «Ἄγνοια τῆς οὐσίας τῆς Ὁρθοδόξιας ὁδηγεῖ εἰς τὰς παρατηρουμένας

²³ Μπερδιάγιεφ Ν., *Περὶ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφραση Μητροπολίτου Σάμου Βίρηναιου, Ἀθήναι 1950, σελ. 310· ἢ παραπομπὴ ἀπὸ τὸν Θεοδώρου, ὁ.π., στ. 562.

²⁴ Βεβαίως, οἱ περὶ ἐλευθερίας θέσεις τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἐμβολίασαν μόνον τὸ ἐκκλησιαστικὸ βίωμα, ἀλλὰ σὲ μέγιστο βαθμὸν διεμόρφωσαν καὶ τὸ κοσμικὸ φρόνημα. Ἔτσι, γίνεται λόγος γιὰ πολλὰ εἶδη κοσμικῆς ἐλευθερίας, ὅπως ἐλευθερία βίου, σκέψεως, δημοσίας ἐκφράσεως, λόγου, τύπου, συνειδήσεως, ἐρεῦνης, διδασκαλίας, ἐπιλογῆς θρησκευματος, ἐπαγγελματικῆ, ἐμπορικῆ καὶ ἄλλες. Βλ. Θεοδώρου, ὁ.π., στήλη 563.

²⁵ «...Οἰοεὶ δὲ ἐνδύμα τῆς ὑμνογραφίας αὐτῆς, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπὶ αἰῶνας ἐμφανίζεται αὕτη εὐπρεπέστατα καὶ ἐν πάσῃ ἱεροπρεπεῖα καὶ σεμνότητι ἐνδεδυμένη, εἶναι ἡ λεγομένη Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ, ἥτοι ἡ “λατρευτικὴ” μουσικὴ τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας. Ἡ σχέσις δὲ ὀρθ. ὑμνογραφίας καὶ Β.Ε.Μ. ἀπέβη τόσον στενὴ, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ταῦτα πλέον ἀδιασπαστον ἐνότητα, τὸ ἐν νὰ προϋποθέτῃ τὸ ἄλλο, νὰ μὴ δύναται δὲ νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἐκείνου.» Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 5.

ἐκάστοτε περὶ τὴν Λατρείαν ἐκτροπᾶς.»²⁶ Ὡστε, ὁποιαδήποτε ἐκτροπὴ κατὰ τὴν θεία Λατρεία, ὅπως καὶ κάθε διαστροφή τῶν λειτουργικῶν τεχνῶν ἢ ἐκτροπὴ αὐτῶν ἀπὸ τὸν λατρευτικὸν ρόλον (ἐν προκειμένῳ, τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης), ὀφείλεται σὲ ἀγνοία τῆς Ὁρθοδόξιας καὶ ἀποτελεῖ, συνάμα, διαστροφή τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν Ὁρθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση. Ἄν ἰσχύουν τὰ ἀνωτέρω, πού βρίσκεται τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας στὴν Ὁρθόδοξη λατρευτικὴ παράδοση; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀπλή: Ἡ ἐλευθερία εἶναι παντοῦ· σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα, ὅπως θὰ φανεῖ ἀμέσως παρακάτω, μιλώντας εἰδικὰ γιὰ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη. Ἐδῶ, ὅμως, θὰ πρέπει νὰ δοῦμε, πῶς καὶ πότε καταστρατηγεῖται αὐτὴ ἢ ἐλευθερία στὴν Λατρεία καὶ σπὶς λατρευτικὰ τέχνες. Ἡ ἀπάντησις καὶ πάλι εἶναι ἀπλή καὶ σύντομη: Ὅταν ἡ Λατρεία καὶ οἱ ἐν αὐτῇ θεραπευόμενες τέχνες πραγματοποιοῦνται ἐφαμάρτως καὶ ἐμπαθῶς, τότε εἶναι στερημένες ἐλευθερίας, διότι, ὅπως εἰπώθηκε ἤδη, «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι...» Τότε, ἡ ἴδια ἡ Λατρεία καὶ οἱ τέχνες τῆς καθίστανται ἐφάμαρτες καὶ ἐμπαθεῖς, ἐφόσον δημιουργοῦνται καὶ τελοῦνται ἀπὸ ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐμπαθεῖς δημιουργοὺς, μὲ ἁμαρτωλὰ καὶ ἐμπαθῆ κίνητρα. Αὐτὰ, δὲν μπορεῖ παρά νὰ ὀδηγοῦν σὲ ἀποστασιοποίησιν ἀπὸ τὴν ἐν Χριστῷ ὑπακοήν καὶ ἡ ἀποστασιοποίησις αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά δουλεία στὴν ἁμαρτία, ἄρα ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας.

Λατρεία καὶ λατρευτικὰ τέχνες κατὰ Χριστόν. Πῶς θὰ συνειδητοποιήσῃ, ὅμως, κανείς, ὅτι δημιουργεῖ ἐν ἐλευθερίᾳ, κατὰ Χριστόν καὶ ἐν Χριστῷ, ἢ ἐν δουλείᾳ, πέρα καὶ μακρὰν τοῦ Χριστοῦ; Ὁ π. Γεώργ. Μεταλληνός, πάλι, δίνει ἕναν κατάλογο τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὀρθόδοξης δημιουργίας στὴν Λατρεία καὶ τῶν λατρευτικῶν τέχνων, τὸν ὁποῖο ὁποῖος φυλάσσει, μπορεῖ νὰ εἶναι ἡσυχος, ὅτι πράττει ἐν Χριστῷ καὶ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι:

- ♦ Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος «ὀρθοδόξως δημιουργεῖ, οὐδέποτε “καταλύει”, ἀλλὰ “πληροῖ”»²⁷, συμπληρώνει ὅ,τι ἡ λατρευτικὴ παράδοση ἔχει ἐναποθέσει στὸ Πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων.
- ♦ Ὁ δημιουργὸς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης δὲν ἐργάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό του, δὲν ἐπιδιώκει καὶ δὲν προσδοκᾷ διακρίσεις καὶ τιμὰς, προσφέρει τὰ δημιουργικὰ μέλη του (χέρια, στόμα, λάρυγγα κ.λπ.) στὴν Ἐκκλησία, τὰ ὁποῖα τότε γίνονται μέλη «τοῦ Πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὴν Πίστιν του. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀνωνυμία τῶν πλείστων δημιουργημάτων τῆς Ὁρθοδ. Ἐκκλησιαστικῆς Τέχνης.»²⁸
- ♦ Ὁ δημιουργὸς ὀφείλει νὰ κινῆται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδό-

²⁶ Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 5.

²⁷ «Εἰς οἰουμένηποτε τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ὀρθοδόξως δημιουργεῖ, οὐδέποτε “καταλύει”, ἀλλὰ “πληροῖ”, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου (Ματθ. 5,17). Οὕτω δὲ νοεῖται καὶ πᾶσα “πρόοδος” καὶ “ἐξελίξις” εἰς τὴν Ὁρθ. Ἐκκλησίαν, ὡς φαίνεται λίαν ἐμφανῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμ. Συνόδων, αἱ ὁποῖαι ἐκάστοτε διατελοῦν ἐν ἀπολύτῳ συμφωνίᾳ καὶ συνεχείᾳ πρὸς τὰς προηγουμένας.» Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 7.

²⁸ Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 8 - 9.

σεως. «Οὐδὲν δικαίωμα ἔχει οὗτος νὰ ἐπιχειρήσῃ νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τὰς ὀρέξεις του, διότι τότε οὗτος ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ ὁποῖα οἰονεὶ παύει νὰ ὑπακούῃ πρὸς στιγμὴν εἰς τὰ κελεύσματα τῆς Θείας Κεφαλῆς της, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄγεται δὲ ὑπὸ τῶν διαθέσεων τῶν μελῶν της.»²⁹

♦ Ὁ πιστὸς μπορεῖ νὰ μεταχειρισθεῖ κάθε μορφὴ τέχνης, ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ του «ὑποτασσομένης πάντοτε βεβαίως τῆς τέχνης εἰς τὴν Ἠθικὴν - διότι διὰ τὸν Χριστιανὸν ἡ τέχνη δὲν εἶναι ἀσύδοτος.»³⁰

♦ Τέλος, παρὸς τὴν ἔχουσαν δόγμα, στὴν Ἐκκλησίᾳ «δὲν ἔχομεν αὐθυπόστατον τέχνην, ἀλλὰ τέχνην ὑπηρετοῦσα τὸ δόγμα.»³¹

Μένοντας, λίγο ἀκόμη στὸν π. Γεώρ. Μεταλληνό, μεταφέρουμε ἐδῶ καὶ μία παρατήρησή του περὶ ἐλευθερίας στὴν Ἀνατολικὴ καὶ στὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία: «Ἐνῶ τῆς Ὁρθ. Ἐκκλησίας ἐπιδωξις εἶναι ἡ “ἐλευθερία” τοῦ πιστοῦ, ἥτις καταλήγει εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν παθῶν, τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας βασικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ “ὑποταγὴ” τοῦ πιστοῦ, ἐπιδιωκομένη καὶ διὰ τῆς τέχνης, ὑφ’ ὅλας αὐτῆς τὰς μορφάς.»³²

Ψαλμωδία καὶ Ἐλευθερία. Καὶ φθάνει, ἐπὶ τέλους, ὁ λόγος σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρευτικὴ μουσικὴ, προκειμένου νὰ δειξοῦμε, στὸ ὑπόλοιπο τοῦ χρόνου, τὸ πνεῦμα ἐλευθερίας ποὺ διακρίνει τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, τόσο ὡς μουσικοθεωρητικὸ καὶ σημειογραφικὸ σύστημα, ὅσο καὶ ὡς λατρευτικὴ μουσικὴ πρακτικὴ.³³ Συνάμα, θὰ ἀναδειχθοῦν αὐτόματα τὰ ὄρια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, θὰ φανοῦν οἱ περιπτώσεις στὶς ὁποῖες ἡ ἐλευθερία καταστρατηγεῖται, καθὼς ἀπολήγει σὲ αὐθαιρεσία, ἐνῶ θὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ὁ ρόλος τῆς Νέας Μεθόδου σὲ ὅλα τὰ παραπάνω.

²⁹ Ὁ.π., σελ. 9.

³⁰ Βλ. ὁ.π.. Ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα καὶ ἡ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Εὐαγ. Θεοδώρου, Θ.Η.Ε., ὁ.π.: «Ἡ ἀπόλυτος ὅμως ἐλευθερία ὁδηγεῖ εἰς βλαβερὰ ἀποτελέσματα... καὶ εἰς τοὺς πολιτιστικούς τομεῖς. Ἐτσὼ ὡς παράδειγμα ἡ περιοχὴ τῆς τέχνης. Ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία καὶ ἡ ἀσυδοσία εἰς τὴν τέχνην ἐν ὀνόματι τοῦ δόγματα “ἡ τέχνη διὰ τὴν τέχνην” (l’ art pour l’ art) παραγνωρίζει τὸ νόημα καὶ τὴν φύσιν τῆς τέχνης. Ἡ ἀνήθικος τέχνη δὲν εἶναι ἀληθὴς καὶ ὑψηλὴ τέχνη... Πᾶσα δημιουργία, ἥτις ἐξ ἀχαλινώτου ἐλευθερίας δὲν δύναται νὰ ἐναρμονισθῇ πρὸς τὴν ὁλότητα τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι τι ἀντιπολιτισμικόν... Τὸ σύνθημά μας πρέπει νὰ εἶναι “ἡ τέχνη διὰ τὸν ἄνθρωπον”... Ἐὰν λοιπὸν εἶναι ἀπαράδεκτος ὁ ἀπόλυτος φιλελευθερισμὸς (Liberalismus), πολὺ περισσότερον εἶναι ἀπαράδεκτος ὁ ἀποκρούων πάντα νόμον ἀναρχισμὸς καὶ ἀντινομισμὸς. Ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἀπαιτεῖ, ἵνα ὁ ἄνθρωπος οὐχὶ κατόπιν ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ἀλλ’ ὅλως ἐλευθέρως ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἢ ἵνα ἀναγνωρίσῃ ὑπεράνω ἑαυτοῦ ὡς Κύριόν του τὸν προσωπικὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ αἰτία πάσης πνευματικῆς, ἠθικῆς καὶ φυσικῆς τάξεως...»

³¹ Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 9.

³² Ὁ.π., σελ. 25.

³³ Ἐχει τεράστιο ἐνδιαφέρον ἡ πρόταση τοῦ π. Μεταλληνοῦ σχετικὰ μὲ τὴν ὀνομασία τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης, πρόταση στὴν ὁποία καταλήγει μέσω θεολογικῶν συλλογισμῶν: «Ἡ ὕμνογραφία μας εἶναι “δογματικὴ”. Ἄρα καὶ ἡ μουσικὴ, ἡ ὁποία ἐπελέγη ὡς ἐνδύμα της -καὶ ὄχι τυχαίως, ἀλλὰ ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ- καλεῖται ἀκριβῶς εἰς αὐτὸ τὸ δόγμα νὰ ὑπηρετήσῃ. Κατ’ οὐσίαν εἰς τὸν χῶρον τῆς ὀρθ. Λατρείας, δὲν ἔχομεν αὐθυπόστατον ἐκκλ. μουσικὴν τέχνην, ἀλλὰ μουσικὴν τῶν ὀρθοδόξων ὕμνων.» Μεταλληνός, ὁ.π., σελ. 9.

♦ Ἐλευθερία στὸ λειτουργικὸ καὶ τελετουργικὸ μέρος τῆς θείας Λατρείας. Ἡ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση τῆς Λατρείας, ἡ γένεση, συγχώνευση ἢ ὀριστική ἐγκατάλειψη τῶν ποικίλων λειτουργικῶν τύπων, ἡ ἀνάπτυξη καὶ σταδιακὴ συρρίκνωση τοῦ κοσμικοῦ καὶ τοῦ μοναχικοῦ Τυπικοῦ, καθὼς καὶ ἡ καθιέρωση κατὰ τόπους καὶ ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες διαφόρων ἡθῶν τελετουργικῆς ἐθιμοτυπίας, σὲ τίποτε ἄλλο δὲν ὀφείλονται, παρὰ σὲ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδοξίας³⁴. Ἀποκορύφωση αὐτῆς τῆς εὐελξίας εἶναι οἱ περίφημες προτροπὲς τοῦ Τυπικοῦ, «εἰ δόξη τῷ προεστῶπι», «ὡς δόξη τῷ προεστῶπι», «ὡς ἂν δόξη τῷ προεστῶπι» κ.λπ.³⁵.

♦ Ἐλευθερία ἐπιλογῆς Ψαλμωδία μετὰ μέλους, Ψαλμωδία ἀνευ μέλους Ψαλμωδία μετὰ φωνῆς, Ψαλμωδία ἀνευ φωνῆς. Μπορεῖ, σήμερα, λέγοντας Ψαλμωδία, ὁ νοῦς νὰ πηγαίνει αὐτομάτως στὴν μετὰ μέλους ἐκκλησιαστικὴ μουσική, ὅμως, ἡ πατερικὴ καὶ ἀσκητικὴ παράδοση ἔχει τελείως διαφορετικὴ ἀποψη³⁶. Ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος εἶναι σαφής: «Διὰ τῆς φωνῆς ψάλλομεν, διὰ νὰ διεγείρωμεν ἑαυτοῦς, διὰ τῆς καρδίας ψάλλομεν διὰ νὰ ἐξιλεώσω-

34 Ἰδιαίτερος σχετικὸ εἶναι τὸ σημείωμα, ποὺ παραθέτει ὁ συγγραφεὺς τοῦ Κώδικος Ἐθιμοτυπίας τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας: «Ἐτερον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐν λόγῳ Κώδικος εἶναι, ὅτι οὗτος παρουσιάζει ἰκανὴν πλαστικότητα, ἐλαστικότητα, εὐελξίαν καὶ ἐλευθερίαν, μὴ δογματίζων διὰ τὰ ἀδογματίστα καὶ μὴ προτείνων, μὴδὲ ἐπιβάλλων σταθμικὰς ρομποτικὰς καὶ ψυχρὰς θέσεις, ἐπὶ θεμάτων σχολαίων καὶ ἀσημάντων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπὸ συστάσεως τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἕως σήμερον ἰσχύει ἡ ποικιλία, ὁ «πλουραλισμός», καὶ ἡ χαρίεσσα ἐλευθερία κινήσεων, δι' ὧν ἀπάντων ἐκφράζεται καὶ διαφυλάσσεται ὁ πλοῦτος καὶ δυναμισμὸς τῆς Θείας Λατρείας, τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Τελετῶν, καὶ τῶν ἐν γένει Ἐκκλησιαστικῶν Ἐκδηλώσεων, ὡς ἡ ἐνσυνειδήτος μετοχὴ εἰς τὰ τελούμενα καὶ δρώμενα πάντων τῶν συμμετεχόντων εἰς αὐτά.» Καλεώδης Πατρίκιος, Ἰωσ., Ἀρχιμανδρίτης, *Κώδιξ Εἰδικῶν Θεμάτων Ἐκκλησιαστικῆς Τάξεως καὶ Ἐθιμοτυπίας, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος κυρίως ἰσχύοντα, ἢτοι Εἰδικὸν Τελετουργικὸν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἢ περὶ Ἱερῶς Αἰσθητικῆς Δοκίμιον*, ἔκδοσις τῆς Ἱερῶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκ τοῦ τυπογραφίου τῆς «Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι 2009, σελ. 14 - 15.

35 Οἱ περίφημες αὐτὲς γιὰ τὸ πνεῦμα ἐλευθερίας καὶ «οἰκονομίας» ἐκφράσεις τοῦ Τυπικοῦ συχνὰ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἀμφισβητήσεως ἐκ μέρους ἀνθρώπων μὴ ἐχόντων Ὁρθόδοξο πνεῦμα ἢ καταφανῶς σκανδαλισθέντων ἀπὸ ἀνοίκεια συμπεριφορὰ κάποιων οἱ ὁποῖο καταστρατηγοῦν αὐτὴν τὴν ἐλευθερία. Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ἐδῶ ἡ παρατήρηση, ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν εὐρίσκεται στὶς σοφότετες αὐτὲς ἐκφράσεις τοῦ Τυπικοῦ, ἀλλὰ στὴν ἀδυναμία μερικῶν νὰ κατανοήσουν, ποιός, σὲ κάθε περίπτωση, εἶναι ὁ «Προεστῶς».

36 Θὰ ἦταν δυνατὸν, νὰ ἐρανισθοῦν πάμπολλα σχετικὰ χωρία, εἴτε ἐπὶ παραδείγματι ἀπὸ τοὺς Ὁσίους Ἐφραίμ καὶ Ἰσαὰκ τοὺς Σύρους, εἴτε ἀπὸ τὸν Μέγαν Ἀθανάσιο καὶ ἄλλους Πατέρες, ἀκόμη καὶ ἀπὸ νεωτέρους, συγχρόνους μας γεροντάδες, οἱ ὁποῖο διασώζουν τὴν παλαιὰ ἀσκητικὴ καὶ ἡσυχαστικὴ παράδοση, ὅπως ὁ νεοφανὴς Ἅγιος Πορφύριος ὁ Καυσοκαλυβίτης ἢ ὁ Γέρον Παιΐσιος ὁ Ἀγιορείτης. Ἐξάλλου ὁ Ἄθ. Βουρλῆς στὴ μελέτη του *Θέματα Ἱερῶς Ψαλμωδίας*, τόμος Α', ἐκδόσεις Σ. Ἀθανασόπουλος - Σ. Παπαδάμης καὶ ΣΙΑ Ε.Ε., Ἀθῆναι 2000, σελ. 15 - 16, παραθέτει ὅλες τὶς ἔννοιες τοῦ ὄρου «Ψαλμωδία», ὅπως αὐτὸς ἀπαντᾷ στὰ ἔργα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, διακρίνοντας σαφῶς τὶς περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες δηλώνεται Ψαλμωδία μετὰ μέλους ἢ ἀπλῶς χῦμα στιχολόγησι, κατὰ μόνους, τῶν βιβλικῶν Ψαλμῶν. Γράφει: «Τὸν ὄρο "ψαλμωδία" ὁ ἅγιος Γρηγόριος τὸν χρησιμοποιεῖ μὲ δύο κυρίως σημασίες: Μὲ τὴν πρώτη -ποὺ εἶναι καὶ συνηθέστερη- ἐννοεῖ τὸ βιβλίον τῶν Ψαλμῶν τῆς Π. Διαθήκης, ἐνῶ μὲ τὴν δεύτερη, ὅ,τι κι' ἐμεῖς σήμερα, δηλαδὴ τὸ ψάλλειν, τὸ ὑμνεῖν, τὸ ᾄδειν καὶ αἰνεῖν ὕμνους πρὸς τὸν Θεόν. Τὸ γεγονὸς ὅτι χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρο "ψαλμωδία" μὲ τὴν πρώτη σημασία κι' ἄλλοι Πατέρες κι' ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς πρὸς δῆλωσι τῶν Ψαλμῶν τοῦ Δαυὶδ...»

μεν τὸν Θεόν.»³⁷ Ἄρα, καὶ ἡ καρδιακὴ προσευχὴ καὶ ἡ μονολόγιστος εὐχή, Ψαλμωδία θεωροῦνται. Φυσικά, ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐπεκτείνεται περισσότερο: Ἡ Ψαλμωδία δὲν εἶναι ἔργο τελούμενο μόνο ἐντὸς τοῦ Ναοῦ, ἀποφαίνεται. Ὁ πιστὸς μπορεῖ νὰ ψάλλει σὲ κάθε τόπο καὶ χρόνο, στὴν περίπτωση αὐτὴ μέσω τῆς διανοίας, ἐφόσον «ἔξεσπι καὶ χωρὶς φωνῆς ψάλλειν, τῆς διανοίας ἐνδὸν ἠχοῦσης»³⁸ στὴν οἰκία³⁸, στὴν ἐργασία, στὴν ἀγορά, καθ' ὁδόν, στὴν τράπεζα, στὸ δικαστήριον, στὸ ἐργαστήριον, ὅπουδήποτε· εἴτε εἶναι κανεὶς μόνος, εἴτε μὲ φίλους. «...Οὐ γὰρ ἀνθρώποις ψάλλομεν, ἀλλὰ Θεῷ τῷ δυναμένῳ καὶ καρδίας ἀκοῦσαι, καὶ εἰς τὰ ἀπόρρητα τῆς διανοίας ἡμῶν εἰσελθεῖν.»³⁹ Ἐπομένως, οὔτε ἡ καλλιφωνία εἶναι τὸ κυρίως ζητούμενον στὴν Ψαλμωδία. Γράφει πάλι ὁ Χρυσόστομος: «...Ἐπὶ τῆς μελωδίας ταύτης, κὰν γεγηρακῶς πῆ ἢ, κὰν νέος δασύφωνος, κὰν ρυθμοῦ παντὸς ἄπειρος, οὐδὲν ἔγκλημα γίνεται. Τὸ γὰρ ζητούμενον ἐνταῦθα, ψυχὴ νήφουσα, διεγερμένη διάνοια, καρδία κατανευγμένη, λογισμὸς ἐρρωμένος, συνειδὸς ἐκκεκαθαρμένος. Ἐὰν ταῦτα ἔχων εἰσέλθῃς εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Θεοῦ χορόν, παρ' αὐτὸν δυνήσῃ στήναι τὸν Δαυὶδ.»⁴⁰

Ἐάν, λοιπόν, ὁ πιστὸς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ψάλλει εἴτε μὲ τὰ σωματικὰ του φωνητικὰ ὄργανα, μετὰ μέλους καὶ ἄνευ μέλους, εἴτε μὲ τὴν διάνοιά του, κατὰ τρόπον σιωπηλὸ καὶ ἐσωτερικὸ, τότε ὅλα εἶναι ἀπροϋπόθετα; Ὁχι. Τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας προσδιορίζει ὁ Μέγας Βασίλειος μὲ ἔκφραση ἀφοπλιστικὴ: «Οὐκ εἶ πῆ τῷ στόματι προφέρει τὰ τοῦ ψαλμοῦ ῥήματα, οὗτος ψάλλει τῷ Κυρίῳ, ἀλλ' ὅσοι ἀπὸ καρδίας καθαρᾶς ἀναπέμπουσι τὰς ψαλμωδίας καὶ ὅσοι εἰσὶν ὅσοι, σώζοντες τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, οὗτοι δύνανται ψάλλειν τῷ Θεῷ τοῖς ῥυθμοῖς τοῖς πνευματικοῖς ἀρμοζόντως ἀκολουθοῦντες. Πόσοι ἀπὸ πορνείας ἐστᾶσιν ἐνταῦθα, πόσοι ἀπὸ κλοπῆς! Πόσοι δόλον, πόσοι ψευδολογίαν ἐν ταῖς καρδίαις κρύπτοντες! Ψάλλειν οἴονται, τῇ ἀληθείᾳ μὴ ψάλλοντες.»⁴¹ Διότι, ὡς ἀκούσουμε τὸν Συναξαριστὴ τί διηγεῖται γὰρ ἕναν νέο· τί ἔπαθε ἐξαιτίας τῆς κακῆς χρήσεως τῆς ἐλευθερίας του στὴν Ψαλμωδία: «...Διαγενομένης τῆς Παρασκευῆς, εὐρέθη ὁ νέος δαιμονισμένος, ἐπειδὴ, καθὼς ἔλεγεν ἕστερον, καθήμενος εἰς τὸ κελλίον τοῦ ἔψαλλε καταμόνας τὰ ἑωθινά, ὡς νὰ μὴ τοῦ ἔφθανεν ἡ κοινὴ Ἀκολουθία. Ἀπὸ δὲ τῆς κενοδοξίας του κλεπτόμενος ὁ δυστυχῆς, ἐνόμιζεν ἐν ὄσῳ ἔψαλλεν ὅτι ἔβλεπε φῶς καὶ ἀπὸ τὸ φῶς ἤκουσε φωνήν, ἥτις ἔλεγεν εἰς αὐτόν· “Ἄνοιξον τὸ στόμα σου νὰ τὸ πληρώσω ἐκ τῆς χάριτός μου.” Καὶ τυφλωθεὶς τὸν νοῦν καὶ σκοπισθεὶς τὸν λογισμὸν ὁ ἄθλιος, ἤνοιξε τὸ στόμα του, καὶ ἤκουσε φωνήν, ἥτις ἔλε-

37 Ὁμιλία στὸν Ψαλμὸ 147, 5. PL 37, 1917.

38 «...Σὺ ποιήσον Ἐκκλησίαν τὸ δωματίον σου. Ἐνθα γὰρ ψαλμὸς καὶ εὐχή καὶ προφητῶν χορεία, καὶ διάνοια τῶν ἀδόντων θεοφιλῆς, οὐκ ἂν τις ἀμάρτοι τὴν σύνοδον ταύτην προσειπῶν ἐκκλησίαν. Κὰν μὴ εἰδῆς τὴν δύναμιν τῶν ῥημάτων, αὐτὸ τέως τὸ στόμα παιδεύσον τὰ ῥήματα λέγειν. Ἀγιαζεται γὰρ καὶ διὰ ῥημάτων ἢ γλῶσσα, ὅταν μετὰ προθυμίας ταῦτα λέγηται...» PG 55, 159.

39 PG 55, 159. Βλ. σχετικῶς καὶ στὴ μελέτη τοῦ Α. Δ. Δελημπάση, «Ψάλατε συνετῶς» - Διατί δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐνόργανος λατρεία, προσωπικὴ ἔκδοσις, Ἀθήναι 1982.

40 PG 55, 156, 157.

41 Μ. Βασιλείου, Εἰς 29 Ψαλμ. 3. PG 29, 312C.

γε· “Δέξου τὸ χάρισμα τῶν Ἀποστόλων μου καὶ τῶν Προφητῶν μου καὶ τῶν Ἀναργύρων μου καὶ τῶν Μαρτύρων μου καὶ τῶν ἄλλων Ἀγίων μου”, ἀντὶ ὅμως Ἀγίων ἐδέχθη ὁ ἄθλιος τοὺς δαίμονας τῆς πλάνης καὶ φουσκωθεὶς ἀπ’ ἐκείνους καὶ μὴ δυνάμενος νὰ σταθῇ εἰς τοὺς πόδας του, πεσῶν χαμαὶ ἔκειτο ὡς νεκρός...»⁴²

Ἄς ἐλθουμε τώρα σὲ πρῶτα πρακτικὰ θέματα τῆς λατρευτικῆς μας μουσικῆς, νὰ δοῦμε σὲ ποῖο βαθμὸ εἶναι ἐλεύθερος ὁ ἱεροψάλτης κατὰ τὴν ἀσκηση τοῦ διακονήματός του. Ἀποτελοῦν καθημερινές ἐμπειρίες ὅσα θὰ ὑπενθυμίσω ἀμέσως, γι’ αὐτὸ δὲν θὰ καθυστερήσω μὲ παραπομπές.

♦ Ἐλευθερία σπὶς ἐπιλογές τῶν μελῶν τῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Ὁ ἱεροψάλτης, ὡς γνωστόν, εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξει τὸ Γένος Μελοποιίας τοῦ τροπαρίου ποὺ θὰ ψάλει (ἐπὶ παραδείγματι, σὲ Ὅρθρο Κυριακῆς μπορεῖ νὰ ἐπιλέξει νὰ ψάλει σύντομο ἢ ἀργοσύντομο ἢ καὶ ἀργὸ Πασαπνοάριο, σύντομη ἢ ἀργὴ Μεγάλῃ Δοξολογία), ἀρκεῖ οἱ ἐπιλογές του νὰ συνάδουν μὲ τὸ εἶδος τῆς τελουμένης Ἀκολουθίας (δὲν εἶναι διακριτικό, νὰ ψάλλει κανεὶς ἀργὰ Κεκραγάρια σὲ τέλεση Μικροῦ Ἐσπερινοῦ) καὶ μὲ τὴν χρονικὴ ἀνεση, ἡ ὁποία καθορίζεται ἀπὸ τὸν Προεστῶτα, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος. Ἰδοῦ, ὄριο ἢ ὑπακοή στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὴν Ἐκκλησίαν.

♦ Ἐλευθερία στὴν ἐπιλογή τῶν μελουργῶν τῶν ὕμνων. Ἐλεύθερα μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπιλέξει καὶ τὸ μελοποιητικὸ ὕφος τῶν τροπαρίων ποὺ θὰ ψάλει, ἄρα καὶ τὸν μελουργὸ τους. Μπορεῖ νὰ μεταχειρισθεῖ π.χ. ἓνα Εἰρμολόγιο τοῦ Ἰωάννου Πρωτοψάλτου, νὰ ἀκολουθήσει πὶς πρῶτα πρῶτες μουσικὲς γραμμὲς τῶν Εἰρμολογιῶν τῶν Πέτρων ἢ νὰ μιμηθεῖ κάποιον νεώτερο διδάσκαλο, ἀναλόγως τῆς σχολῆς ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται. Ὑπάρχει ἐδῶ περιορισμός; Φυσικά, ὑπάρχει καὶ εἶναι μόνον ἓνας. Τὰ ἐπιλεγμένα βιβλία ἢ μέλη νὰ ὑπακούουν στοὺς παραδεδωμένους κανόνες μελοποιίας τῶν -λεγόμενων κλασσικῶν- μελικῶν «θέσεων». Τίθεται, ἐπομένως, ἐδῶ μόνον ἓνας ὅρος, ἡ ὑπακοή στὴν παράδοση.

♦ Ἐλευθερία στὴν ἐπιλογή ἤχου. Ἄν καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἀφήσει τίποτε στὴν τύχη, καὶ παραλλήλως μὲ τοὺς ἑορτολογικοὺς κύκλους τῆς ἡμέρας, τῆς ἐβδομάδος, τοῦ ἔτους ἔχουν ρυθμιστεῖ καὶ οἱ κύκλοι τῆς ὀκτωηχίας, ἢ τῆς πενταχχίας τῆς ἐβδομάδος, πάντοτε ὁ ἱεροψάλτης θὰ εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξει τὸν ἦχο ἐνὸς «Δύναμις» ἢ ἐνὸς Κοινωνικοῦ. Πάλι, ὅμως, ἡ διάκριση τοῦ ἱεροψάλτου εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ τὸν καθοδηγήσει στὴν ἐπιλογή ἤχου, ποὺ νὰ συνάδει μὲ τὸ πνεῦμα τῆς τελουμένης ἑορτῆς.

♦ Ἐλευθερία στὴν ἀπόδοση τῶν Προσομοίων καὶ τῶν τροπαρίων τῶν Κανόνων. Τὸ πλῆθος τῶν ὕμνων, ποὺ καλεῖται ὁ ἱεροψάλτης νὰ ἀποδώσει χωρὶς μουσικὸ κείμενο («παρπιτούρα»), δηλαδὴ, τὰ προσόμοια τροπάρια, τὰ τροπάρια τῶν Ὁδῶν τῶν Κανόνων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀμέτρητα μὴ μελοποιημένα ἰδιόμελα, πέρα, ἴσως, ἀπὸ τὴν δυσκολίαν ποὺ ἐπιφέρουν στὸν ψάλλοντα, εἶναι, πάντως, ἀνεπανάληπτες εὐκαιρίες ἐλεύθερης ἐρμηνείας. Σὲ αὐτὲς παρέχεται δυνατότητα ἀναδείξεως τοῦ αὐτοσχεδιαστικοῦ ταλάντου τοῦ ἐρμηνευτοῦ (ζητούμενο σὲ

⁴² Συναξάριον Ἰακώβου Ὁσιομάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ (α' Νοεμβρίου), στὸ ἔργο, Λαγγῆ Ματθαίου, Ἐπισκόπου Οἰνόης, *Μέγας Συναξαριστὴς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, τόμος ΙΑ', Ἀθήναι: 1981, σελ. 42.

όλες τις παραδοσιακές μουσικές), αρκεί αυτός ο αυτοσχεδιασμός να υπηρετεί με σοβαρότητα τον λόγο και, βεβαίως, να μην εκτροχιάζεται σε κοσμικές και θυμελικές μουσικές γραμμές.

♦ Ἐλευθερία στην μελοποιία. Μέγιστη είναι και ἡ ἐλευθερία ὁποιοῦ ἐπιθυμεῖ νὰ μελοποιήσει μὲ τὸν προσωπικὸ του τρόπο καὶ τὴν ἔμπνευσή του τοὺς ὀρθόδοξοὺς ὕμνους. Βεβαίως, κάπου τὰ ὄρια εἶναι πρὸ στενὰ καὶ κάπου εἶναι πολὺ πρὸ ἐλαστικά. Χρειάζεται πολὺ προσοχή γιὰ νὰ μελοποιήσει κανεὶς στὸ Εἰρμολογικὸ Γένος (ἐνν. τοὺς ὕμνους τοῦ Εἰρμολογίου), ἐνῶ πρὸ εὐκόλα εἶναι τὰ πράγματα στὸ Σπικηραρικὸ Γένος, ὅπου ἀνήκουν τὰ πάσης φύσεως ἰδιόμελα τροπάρια καὶ ἀκόμη πρὸ ἐλεύθερη εἶναι ἡ μελοποιία τῶν παπαδικῶν μελῶν, τῶν μαθημάτων ἢ τῶν κρατημάτων· στὰ τελευταῖα τελείως ἐλεύθερη. Ὅμως, καὶ ἐδῶ τίθεται ὁ μόνος ὅρος τῆς ὑπακοῆς στὴν παράδοση. Οἱ νέες μελοποιήσεις ὀφείλουν νὰ ὑπακούουν στοὺς τρεῖς κύριους κανόνες τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας: α) τὸ μελίζειν κατὰ «θέσεις», β) τὸ νὰ μὴν συγχίζονται οἱ «θέσεις» τῶν Γενῶν (ἐπὶ παραδείγματι, νὰ μὴν μελοποιοῦνται μὲ «θέσεις» εἰρμολογικὲς οἱ ὕμνοι τῆς παπαδικῆς κ.ο.κ.) καὶ γ) νὰ μὴν εἰσάγονται καινοφανεῖς μελωδίες, δανεισμένες ἀπὸ τις κοσμικὲς μουσικὲς παραδόσεις.

Ἐδῶ, τώρα, θὰ ἀρχίσουν νὰ διαφαίνονται καὶ κάποιες συνέπειες ἀπὸ τὴν καθιέρωση τῆς Νέας Μεθόδου. Εἶναι χιλιοειπωμένο, ἀλλὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ πάλι. Ἡ ἀναλυτικὴ σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου, μὲ τις ἀπεριόριστες δυνατότητές της νὰ καταγράφει τὰ πάντα, εἶναι τεράστιος, ἠθικῆς φύσεως πειρασμός. Ποιὸς ἀπὸ τοὺς νεώτερους καὶ σύγχρονους ἱεροψάλτες μπορεῖ εὐλικρινῶς νὰ ἰσχυρισθεῖ, ὅτι, μὲ ἐργαλεῖο τὴν Νέα Μέθοδο, δὲν ἔχει παραβιάσει ἔστω ἓνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀνωτέρω κανόνες μελοποιίας, εἴτε μελοποιῶντας, εἴτε ψάλλοντας, εἴτε ἐπιλέγοντας ἀνοίκεια μέλη πρὸς ψαλμωδία ἢ καὶ διδασκαλία; Ποιὸς νεώτερος ἢ σύγχρονος μελουργὸς δὲν θώπευσε τὴν ματαιοδοξία του, ἐπιλέγοντας νὰ μεταφέρει στὸν ἱερὸ τῆς Λατρείας χώρο τις προσωπικὲς του φιλοδοξίες γιὰ μουσικὲς καινοτομίες καὶ πρωτοτυπία, ὅταν καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Δανιὴλ Πρωτοψάλτης ἐλέγχεται, ὅτι εἰσήγαγε στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη τὰ «σύμμικτα» μαθήματα⁴³; Δυστυχῶς, σὲ αὐτὸ τὸ κεφαλαῖωδες ζήτημα

43 Σὲ μουσικὸ κώδικα τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καταγράφεται ἡ ἐξῆς μαρτυρία: «Δανιὴλ Πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, μαθητῆς Παναγιώτου Χαλάτζογλου ἐν τῷ ιη' αἰῶνι, ὁ μόνος βαθὺς ἐν τῇ μουσικῇ καὶ ὁ μόνος εὐδοκίμησας ἐν τοῖς συμμίκτοις μαθήμασι. Σύμμικτα νοεὶ τὰ ἔσω μὲ τὰ ἔξω ἠνωμένα τῆς μουσικῆς.» (Μουσικὴ Ἀνθολογία Ἐηροποτάμου 318, γραμμὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1810 - 1815 ἀπὸ τὸν Νικηφόρο Καντουναίρη Χίο, ἀρχιδιάκονο Ἀντιοχείας, φ. 140^α, ὅπου ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν κατὰ καιροὺς ἀκμασάντων μελουργῶν.) Κατὰ τὸν Χρυσάνθου ἐκ Μαδύτων «εἰς τὰ μέλη τούτου εὐρίσκονται θέσεις καινότροποι καὶ τοιαῦται, οἷας δὲν μετεχειρίσθησαν οὔτε οἱ πρὸ αὐτοῦ ψαλμωδοί, οὔτε οἱ μετ' αὐτόν... ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἐπεχείρησε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ μέλη καὶ ἔξωτερικά, ἄτινα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γράφωνται μὲ τὰς παλαιὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς θέσεις, ἠναγκάσθη νὰ νεωτερίξῃ...», ἐννοεῖται στὴ σημειογραφία καὶ στίς «θέσεις». (Βλ. Χρυσάνθου ἐκ Μαδύτων, Ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ἥτοι βιβλίον διδακτικὸν καὶ πολῦτιμον τῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, Τεργέστη: Michele Weis 1832, σελ. XLIX.) Εἶναι, ἄλλωστε, γνωστὴ ἡ σχέση τοῦ Δανιὴλ μὲ τὸν Ζαχαρία Χανεντέ, σπουδαῖο ἐκπρόσωπο τῆς ἔξωτερικῆς μουσικῆς κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο διδάχθηκε «τὰ ἔξω» καὶ στὸν ὁποῖο δίδαξε τὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. (Βλ. Παπαδοπούλου, Γεωρ., Ἰ., Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν

τῆς ὀρθόδοξης λατρευτικῆς μουσικῆς ἔχει γίνει μεγάλη κατάχρηση τῆς ἐλευθερίας.

- ♦ Ἐλευθερία στὴν σύνθεση καὶ τὸν καταρτισμὸ τῶν Ψαλτικῶν Χορῶν. Οὐδὲν περαιτέρω σχόλιο γιὰ τὰ αὐτονόητα· ὁ διδάσκαλος - μαίστωρ χαίρει ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐπιλογῶν ὡς πρὸς τὴν ἐπιλογή τῶν χορωδῶν, τὴν σύνθεση τοῦ Χοροῦ, δηλαδή, τὴν ἀριθμητικὴ κατανομὴ ἰσοκρατῶν καὶ ψαλτῶν, τὴν ταξιθέτηση τοῦ Χοροῦ, τὴν ἐπιλογή τοῦ ρεπερτορίου, ὅπως καὶ κάθε καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως κατὰ τὴν ἐρμηνεία. Δὲν θὰ μείνουμε σὲ αὐτὰ λεπτομερῶς, ὡς γνωστὰ καὶ ἐν πολλοῖς αὐτονόητα. Μία παρατήρηση μόνον ἐδῶ, γιὰ τὸ ζήτημα τῶν ἰσοκρατημάτων. Ὅλες οἱ χειρόγραφες καὶ ἔντυπες ἀνθολογίαι ἐκκλησιαστικῶν μελῶν δὲν ἔχουν πουθενὰ δηλωμένα ἰσοκρατήματα, παρότι τὸ ἰσοκράτημα ἀποτελεῖ τὸ «ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ» συστατικὸ τῶν ἀπὸ Χοροῦ ἐκτελέσεων. Αὐτὸ δὲν εἶναι δηλωτικὸ ἐλευθερίας; Ἀρκεῖ τὸ ἰσοκράτημα νὰ μὴν ἐκφυλίζεται σὲ κοσμικοῦ τύπου ἐναρμονίσεις τῶν μελῶν ἢ σὲ συνηχίσεις, οἱ ὁποῖες καταργοῦν τὸν μονοφωνικὸ χαρακτήρα τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς Ψαλτικῆς Τέχνης. Σήμερα, στὴν ἐποχὴ τῆς Νέας Μεθόδου, καμμία «καθὼς πρέπει» μουσικὴ ἔκδοση δὲν διανοεῖται νὰ κυκλοφορήσει χωρὶς δηλωμένα ἰσοκρατήματα, ἀσχέτως ἐὰν αὐτὰ εἶναι θεωρητικῶς τοποθετημένα σωστὰ ἢ ἐὰν εἶναι ἐφικτὰ ἢ ἐκτέλεσή τους, ἀσχέτως ἐὰν καταργοῦν τὴν ἐλευθερίαν μίας δεύτερης ἀπόψεως, ἀσχέτως ἐὰν ὁ ζῶν ἰσοκράτης ἀποτελεῖ, πλέον, εἶδος πρὸς ἐξαφάνιση στὴν Ψαλτικὴ.

- ♦ Ἐλευθερία στὴν ταχύτητα (χρονικὴ ἀγωγή) ἐκτελέσεως τῶν ὕμνων. Ἀναλόγως πρὸς τὸ φωνητικὸ τάλαντο τοῦ ἱεροψάλτου, πῆς τεχνικὲς καὶ ἀναπνευστικὲς δεξιότητές του, προσαρμόζεται ἀναπόφευκτα μὲν, ἐλεύθερα δὲ- ἢ ταχύτητα ψαλμωδῆσεως τῶν ὕμνων (ἢ λεγόμενη, χρονικὴ ἀγωγή). Ἡ ἀσκηση, ἢ μελέτη μποροῦν νὰ βελτιώσουν τὸν διάκονο τῶν ἀναλογίων, ἀλλὰ δὲν μποροῦν νὰ ξεπεράσουν τὴν φύση του. Ἐλεύθερα, ἀκόμη, προσαρμόζεται ἢ χρονικὴ ἀγωγή στὸ εἶδος τῶν Ἀκολουθιῶν. Τὰ ἴδια μέλη, ὡς γνωστόν, ἀποδίδονται διαφόρως στὸν Μικρὸ Ἑσπερινὸ ἀπ' ὅτι στὸν Πανηγυρικὸ ἢ τὸν Ἀρχιερατικὸ. Ὡς ὅρια ἐλευθερίας ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν αἰσθητικοὶ περιορισμοί, τί θεωρεῖ, δηλαδή, κανεὶς αἰσθητικῶς ὠραῖο ἢ ἀνεκτό. Πάντως, τὸ μὴ περαιτέρω τάχιστον ἢ βραδύτατον εἶναι ἀκρότητες· τὰ δὲ ἄκρα εἶναι πάντοτε ἄκρα. Ἄς σημειωθεῖ, βέβαια, ὅτι ἀποτελεῖ κατάχρηση τῶν ἐκδόσεων τῆς Νέας Μεθόδου ἢ στατικὴ ἐπισήμανση τῶν χρονικῶν ἀγωγῶν πρὸ ἐκάστου μέλους, σὲ ὀρισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις καὶ μὲ ἐνδειξὴ ἀπολύτων τιμῶν μετρονόμου. Δὲν πρόκειται γιὰ ἄλλο, παρὰ γιὰ καταστρατήγησιν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἱεροψαλτῶν, οἱ ἀπλούστεροι τῶν ὁποίων κινδυνεύουν νὰ ἐπιβαρυνθοῦν μὲ συμπλέγματα κατωτερότητος, καθὼς νοιώθουν ὅτι ἀδυνατοῦν νὰ ἐκφράσουν καὶ ἀποδώσουν κατὰ τὴν δύναμή τους τὰ μελοποιήματα.

- ♦ Ἐλευθερία στὴν ρυθμικὴ ἀπόδοση τῶν ὕμνων. Ἐλεύθερα, νομίζουμε, πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ἐκτελούμενου ρυθμοῦ τῶν μελοποιήσεων, ζήτημα τελείως διάφορο ἀπὸ τὸ προηγούμενο, τῆς χρονικῆς ἀγωγῆς. Οἱ περὶ τονικοῦ ρυθμοῦ θεωρητικὲς δια-

ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι, Ἀθῆνα: Κουσουλίνος - Ἀθανασιάδης 1890, σελ. 313 - 314.)

τυπώσεις τῆς Νέας Μεθόδου -κατὰ προσωπική ἀπόψη, ὀρθότατες- ἔχουν πλέον ἀμβλυθεῖ ἀπὸ πῆς ποικίλες Σχολές (τοπικὰ ὕφη), οἱ ὁποῖες, χάριτι Θεοῦ, ἀναφύονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ ἀπὸ τόπο σὲ τόπο. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ, λοιπόν, ποὺ κάποια ρυθμικὴ ἰδιαιτερότητα κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἔχει καταστῆ «τοπικὸ ὕφος», ἴδιον, δηλαδή, κάποιας τοπικῆς ψαλτικῆς παραδόσεως, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἰδιαιτέρο χαρακτηριστικὸ καὶ ὄχι ὡς λάθος ἢ μειονέκτημα τῆς συγκεκριμένης παραδόσεως. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ὅτι ἡ αἰσθητικὴ καὶ τὰ κριτήρια διαφέρουν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, ἀπὸ φυλὴ σὲ φυλὴ καὶ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο.

♦ Ἐλευθερία στὴν δημιουργία τοπικῶν ἢ προσωπικῶν ψαλτικῶν παραδόσεων. Ἀπὸ ὅσα σημειώθηκαν παραπάνω, καθίσταται αὐτονόητη ἡ ἐλευθερία καὶ ἀνοχὴ τῆς Ἐκκλησίας στὴν δημιουργία τοπικῶν ψαλτικῶν παραδόσεων. Ἡ ἔκπαλαι διάκριση κωνσταντινουπολιτικῆς, ἀγιορειτικῆς, θεσσαλονικαίας, κρητικῆς, κυπριακῆς, σερβικῆς μελοποιοικῆς παραδόσεως καὶ τῶν νεωτέρων, ἀθηναϊκῆς, σμυρναϊκῆς κ.λπ., μαρτυροῦν ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἐλευθερία. Μάλιστα, ἡ ἀδιάκοπη ἀνθολόγηση τῶν τοπικῶν μελῶν σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῆς χειρογράφου παραδόσεως μαρτυρεῖ τὸν σεβασμὸ τῶν ἱεροψαλτῶν σὲ ὅλες αὐτὲς πῆς σχολές· μαρτυρεῖ, μᾶλλον, ὅτι στοὺς διδασκάλους-πατέρες ἡμῶν δὲν ἐμφιλοχωροῦσε ἡ μισαλλοδοξία καὶ ὁ μουσικὸς φανατισμὸς, τὰ ὁποῖα ἐπιμελῶς καλλιεργοῦμε ἐμεῖς οἱ νεώτεροι. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ πῆς προσωπικὲς ψαλτικὲς παραδόσεις· ἡ σχολή, δηλαδή, ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ ὕφος ἐνὸς ἢ ἄλλου διδασκάλου. Ἡ Νέα Μέθοδος ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴν δημιουργία καὶ καλλιέργεια τοπικῶν ἢ προσωπικῶν σχολῶν. Ἄν δοξάζουμε τὸν Θεὸ γιὰ τὴν μία δωρεὰ Του, τὴν Νέα Μέθοδο, θὰ πρέπει νὰ τὸν δοξάζουμε καὶ γιὰ τὴν ἄλλη, τὴν εὐλόγηση τῶσων πολλῶν, ποικίλων καὶ διαφορετικῶν μεταξύ τους παραδόσεων, οἱ ὁποῖες διανθίζουν πλούσια τὸ περιβόλι τῆς Ψαλτικῆς, ἀλλὰ ὅταν βρεθοῦν ὅλες μαζί, στὸ ἴδιο ἀναλόγιο, μποροῦν κάλλιστα νὰ συνυπάρξουν, συμφάλλοντας καὶ συνδοξολογῶντας ὁμοφώνως τὸν «πλουσίαις δωρεαῖς πλουτίσαντα ἡμᾶς» Πανάγιο Τριαδικὸ Θεό.

♦ Ἐλευθερία στὸν καλλωπισμὸ τοῦ μέλους καὶ τὴν ἐκφραση (ποιοτικὴ ἀνάλυση). Ἐνα ἀπὸ τὰ σοφώτερα ἐπινοήματα τῆς Νέας Μεθόδου, εἶναι -κατὰ προσωπική μας ἀπόψη- οἱ χαρακτῆρες Ποιότητος. Πρόκειται, βέβαια, γιὰ λεπτὸ ζήτημα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου οἱ ἀπόψεις δίστανται. Κατὰ τὴν «μετάλλαξη» τῶν παλαιῶν σημαδίων Χειρονομίας πολλὰ καταργήθηκαν, κάποια ἔγινε ἀργότερα προσπάθεια νὰ ἐπανέλθουν, ἀτελείωτες συζητήσεις γίνονται γιὰ τὴν ποιοτικὴ ἀνάλυση αὐτῶν, ἀλλὰ ἓνα εἶναι γεγονὸς: Ὅποια καὶ ὅσα εἶναι -ἢ πρέπει νὰ εἶναι- τὰ χρησιμοποιούμενα σημεῖα Ποιότητος, ὡς σύλληψη ἀποτελοῦν σοφώτατη ἐπινοήση. Εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἐκφραση ἐλευθερίας στὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, διότι εἶναι μὲν προορισμένα νὰ προσδίδουν ἐκφραστικὲς πινελιὲς στὸ μέλος, εἶναι, ὁμως, ἐλεύθερη καὶ ἀπροσδιόριστη κάθε φορά ἡ ἐνέργειά τους. Τὶ σημαίνει αὐτό; Σημαίνει ὅτι τὴν σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου μπορεῖ νὰ τὴν ἐκτελέσουν ὅλοι, ἀνεξαρτήτως τῆς φυσικῆς φωνητικῆς τους ἰκανότητος. Οἱ μὲν ἀπλούστερες φωνὲς ἔχουν τὴν ἄνεση νὰ ἐκτελοῦν εὐκολότερες ἀναλύσεις ἢ καὶ καθόλου· οἱ μεσαῖες, πῶς σύνθετες· οἱ εἰδικές, σπανιότερες φωνὲς ἔχουν τὴν εὐχέρεια νὰ ἐρμηνεύουν μὲ πῶς σύνθετο τρόπο. Ἀλλά, καὶ αὐτοὶ πῶς· ἀνεξέλεγκτα; Ὁχι, βέβαια. Εἰπώθηκε ἤδη, ὅτι ὅλα

είναι ελεύθερα στην Ὁρθοδοξία, ἀλλὰ τίποτε δὲν εἶναι ἀνεξέλεγκτο. Ὑπάρχουν ὄρια. Ποιά εἶναι αὐτά; Πῶς προσδιορίζονται; α) Ἀπὸ τὴν προφορική παράδοση τῶν παλαιῶν μεγάλων, ἐγνωσμένων, διδασκάλων καὶ β) ἀπὸ πῆς ἴδιες πῆς μελοποιήσεις αὐτῶν, ὅπου, περιστασιακὰ μόνον, σημειώνουν κάποια ἀνάλυση. Ἐμφαντικῶς, τονίζεται δὲ ἐδῶ, ὅτι ὁ καλλωπισμὸς τῶν μελῶν διὰ τῆς ἐνέργειας τῶν ποιοτικῶν σημείων, προϋποθέτει ὡς βάση κλασσικὲς μελικὲς «θέσεις». Δηλαδή, οἱ ποικίλοι φωνητικοὶ λαρυγγισμοὶ δὲν ἀποτελοῦν καλλωπισμούς, ἀλλὰ αὐθαιρέσιες, ὅταν πραγματοποιοῦνται ὄχι ἐπὶ συγκεκριμένων κλασσικῶν μουσικῶν «θέσεων», ἀλλὰ ἐπὶ καινοφανῶν μουσικῶν μοτίβων, εἰσαγομένων αὐθαιρέτως, ὡς καρκινώματα, στὸ σῶμα τοῦ γνησίου βυζαντινοῦ μέλους.

Ἐπιπλέον, ἡ χάρις τοῦ καλλωπισμοῦ εὐρίσκεται ἀκριβῶς στὴν ἐλευθερία. Ἡ χάρις ἐγκνεται, α) στὸ νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνονται μηχανικὰ καὶ μὲ στατικὸ τρόπο οἱ ἀναλύσεις, ἀπολύτως ὅμοιες καὶ ρομποτικὲς, διότι αὐτὸ δὲν εἶναι ἐλευθερία, καὶ β) στὸ νὰ ἐπιλέγεται κάθε φορά ἡ ἀρμόζουσα ἀνάλυση, δεδομένου ὅτι κάποιοι καλλωπισμοὶ δὲν ταυρίζουν σὲ ὅλες πῆς «θέσεις», οὔτε σὲ ὅλους τοὺς ἤχους. Γι' αὐτὸ, ἄλλωστε, κάθε χαρακτήρας ἐκφράσεως ἔχει περισσότερες τῆς μιᾶς ἐρμηνεῖες· γιὰ νὰ πῆς μεταχειρίζεται ὁ ἱεροφάντης ἐλεύθερα, ἀλλὰ συνετά, κατὰ περίσταση. Ἐπομένως· ὅταν οἱ ἐκφραστικοὶ καλλωπισμοὶ τῶν σημείων Ποιότητος ἀπολυτοποιοῦνται, καταστρέφονται. Χάνεται ἡ ἐλευθερία ἐκφράσεως καὶ ἐπέρχεται κορεσμός⁴⁴ ἀπὸ τὴν τυποποίηση καὶ τὴν ἀλόγιστη ἐπανάληψη. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι στὴν μουσικὴ τῆς ἐγγυῆς Ἀνατολῆς τονίζουν: «Καὶ τὸ νὰ μὴν κάνεις κανέναν καλλωπισμὸ, κάποια φορά, σὲ κάποιο σημεῖο, ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ στοιχεῖο καλλωπισμοῦ.»⁴⁵ Συνεπῶς, ἀπὸ ὅσα εἰπώθηκαν, ἐξάγεται εὐκόλα καὶ τὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα: Οἱ χαρακτήρες ἐκφράσεως ἀπολυτοποιοῦνται, καταστρέφονται, ὅταν καταγράφονται ἀναλυτικῶς μὲ τὴ χρήση περισσοτέρων σημείων Ποσότητος, τὰ ὁποῖα συνάγονται σὲ ἕναν χρόνον ὑπὸ τὴν ἐνέργεια διγύργων καὶ τριγύργων· ὁμοίως, ἀπολυτοποιοῦνται καὶ καταστρέφονται καὶ ὅταν κάθε φορά προσδιορίζονται ἀκριβῶς ἀπὸ ἄλλα σημάδια (π.χ. τὸ διπλόμαλον). Τότε, ἡ εἰσαγωγή στὴν σημειογραφία τῆς Νέας Μεθόδου νέων σημείων Ποιότητος ἢ ἡ ἐπαναφορά παλαιῶν (ὅπως ἔχει συμβεῖ στὸ παρελθόν) ἀπαγορεύεται; Ἐμένα μοῦ λέγει ὁ λογισμὸς, ὅτι δὲν

44 Ἄλλωστε, ἡ Ψαλτικὴ Τέχνη δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολύπλοκη. Ὁ π. Μεταλληνὸς τὸ διατυπώνει ἐξαιρετικά: «Διὰ τινος τῶν ὀρθοδόξων δὲν εἶναι τόσο ὠραία (ἐνν. ἡ Ψαλτικὴ), ὅσον οὔτοι θὰ ἐπεθύμουν νὰ εἶναι! Διὰ τὸν ἀντικειμενικῶς ὁμως κρίνοντα τὰ πράγματα, ἡ μουσικὴ αὐτὴ -βάσει μάλιστα ἠθικῶν καὶ ὄχι μόνον αἰσθητικῶν κριτηρίων θεωρουμένη- εἶναι ὄχι ἀπλῶς ὠραία, ἀλλ' ἐν ταυτῶ ἀγγλική. Εἶναι ὁμως τόσο ὠραία, ὅσον ἀρκεῖ, διὰ νὰ ἠδύνη ὁ πιστὸς τὸν λόγων τῶν ὕμνων. Αὐτὸς ἄλλωστε εἶναι καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς της... Ἡ μουσικὴ τῶν ὀρθοδόξων ὕμνων εἶναι τόσο ὠραία, ὅσον ἀπαιτεῖται, διὰ νὰ δύναται ἡ ψυχὴ νὰ προσευχηθῆ.» (Μεταλληνὸς, ὁ.π., σελ.10,25). Γιὰ τὴν ἀπλότητα τῆς Ψαλμωδίας συνηγορεῖ καὶ ὁ Ζιγαβηνὸς «Ἐπεὶ δὲ διὰ τῆς ἀπατηλῆς ἠδονῆς ἀπόλυσι τὸν ἄνθρωπον ὁ ἐχθρὸς (ὁ σατανᾶς), πάλιν διὰ τῆς ἀτέχνου (= ἀπλῆς) ταύτης (ἐνν. ἠδονῆς, πὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ψαλμωδίαν) καὶ οἰκονομικῆς (= αὐτὴ πὺ ἔχει σχέση μὲ τὴν Θεία Οἰκονομία, δηλαδή, τὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου) ἀποσωῶζεσθαι τοῦτον ὁ Θεὸς ἐπενόησεν.» Ζιγαβηνὸς, PG 128, 65.

45 Προσωπικὴ μαρτυρία, τὴν ὁποία κράτησα ἀπὸ τὰ μαθήματα Κανονιοῦ κοντὰ στὴν περίφημη μουσικὴ, θεωρητικὴ καὶ δασκάλα τοῦ ὄργανου, Ἀνιὲς Ἀγκοπιάν.

ἀπαγορεύεται, ἀρκεῖ ὁ ρόλος τῶν νέων σημαδίων νὰ μὴν ἀντιβαίνει σὲ αὐτὸ τὸ ἐκπληκτικὸ πνεῦμα ἐλευθερίας, ποὺ διακρίνει τὴν Ὁρθοδοξία καὶ ἀποτυπώνεται στὴν Νέα Μέθοδος.

♦ Ἐλευθερία στὴν ἐρμηνεία τοῦ μέλους τῶν «θέσεων» τῆς παλαιᾶς σημειογραφίας. Ἡ μελέτη τοῦ βυζαντινοῦ μέλους καὶ τῆς σημειογραφίας του, μάλιστα ἡ μελέτη τῆς ἐξηγήσεως τῆς παλαιᾶς μουσικῆς γραφῆς στὴ Νέα Μέθοδος, ἀπέδειξε ὅτι μερικὴ ἐλευθερία εἶχαν καὶ οἱ ψάλλοντες πρὸς παλαιὰς «θέσεις». Μπορεῖ στὴν δομὴ τῆς μίας «θέσης» νὰ ἦταν σταθερὴ καὶ παγιοποιημένη, ὅμως, στὸν «μικρόκοσμο» τῆς, ὑπῆρχε μία λογικὴ ἐλευθερία κινήσεων. Λέγοντας δὲ «μικρόκοσμο» τῆς «θέσεως», ἐννοοῦμε τὴν ποιοτικὴ ἀνάλυση ποὺ μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθεῖ στοὺς ἐπιμέρους φθόγγους ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν μελωδικὴ κίνηση μιᾶς «θέσεως», χωρὶς, φυσικὰ, αὐτὴ ἡ ἀνάλυση νὰ ἀλλοιώνει στὸ παραμικρὸ τὴν μελικὴ δομὴ τῆς «θέσεως». Ἔτσι, ἐξηγοῦνται οἱ μικρὲς ἀποκλίσεις ποὺ παρατηροῦνται στὶς «ἐξηγήσεις» τῶν μελῶν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους-ἐξηγητὲς, ἀποκλίσεις οἱ ὁποῖες σὲ καμμία περίπτωση δὲν ὑποδεικνύουν διάσπαση τῆς παραδόσεως, ἀλλὰ ἐλευθερία ἐκφράσεως ἐν ὁμοιογενείᾳ.

♦ Ἐλευθερία στὴν παρασῆμανση τῶν μελῶν καὶ στὴν ὀρθογραφία τῆς σημειογραφίας τῆς Νέας Μεθόδου. Καὶ στὴν παλαιὰ στενογραφικὴ σημειογραφία, ἴσως σὲ μικρότερο βαθμὸ, καὶ στὴν Νέα Μέθοδος, φυσικὰ, παρότι ὑφίστανται σαφεῖς κανόνες ὀρθογραφίας, ὑπάρχει μεγάλη ἐλευθερία στὴ σύνθεση τῶν σημαδίων. Ἄλλωστε, ἡ ὑπαρξὴ πολλῶν διαφορετικῶν φθογγοσήμων γιὰ ἀνάβαση μιᾶς φωνῆς ἢ γιὰ κατάβαση δύο φωνῶν, πέρα τοῦ ὅτι ἐξυπηρετεῖ κανόνες ὀρθογραφίας, προσδίδει καὶ ἐλευθερία στὴν καταγραφή τῶν μελῶν.

♦ Ἐλευθερία στὸν ἀριθμητικὸ προσδιορισμὸ τῶν μουσικῶν διαστημάτων τῶν κλιμάκων τῶν ἤχων στὴ Νέα Μέθοδος. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐπινοήσεως τῆς Νέας Μεθόδου, πολὺς λόγος γίνεται γιὰ τὸν ἀριθμητικὸ προσδιορισμὸ τῶν μουσικῶν διαστημάτων τῶν κλιμάκων τῶν ἤχων. Μετρήσεις μὲ τὴν βοήθεια μουσικῶν παραδοσιακῶν ὀργάνων, ἀρχικῶς, μὲ ψυχοακουστικές, δηλαδὴ, μεθόδους· παραλλήλως, μετρήσεις μὲ τὴ βοήθεια τῶν μαθηματικῶν, βάσει τῶν ἀρχαιοελληνικῶν μουσικῶν συγγραμμάτων· μετρήσεις μὲ ἐργαλεῖα τῆς σύγχρονης ψηφιακῆς τεχνολογίας, σήμερὰ· ἀπόψεις ποικίλες, ἐν πολλοῖς διστάμενες, ἀλληλοσυγκρουόμενες ἢ καὶ ἀλληλοαναιρούμενες, ὅλες κάτω ἀπὸ σύνθετες ἐπιστημονικὲς ἢ ἐπιστημονικοφανεῖς ἔρευνες. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι μία θεωρητικὴ πολυγλωσσία ἐπὶ τὰ διαστηματα ζητήματα, ἢ ὁποῖα, ὅσο καὶ ἂν ἔχει τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀπὸ ἐρευνητικῆς ἐπιπέδου, κατὰ προσωπικὴ ἀπόψη, στὴν πράξη δὲν ὁδηγεῖ πουθενά, μόνον σὲ σύγχυση. Ἡ σοφία τῆς Νέας Μεθόδου, ἡ θεμελιωμένη στὸ πνεῦμα ἐλευθερίας, ποὺ διακρίνει πρὸς ὀρθόδοξες λατρευτικὲς τέχνες, ἐγκρατεῖς ἀκριβῶς στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ διδάσκαλοι τῆς Νέας Μεθόδου προσδιόρισαν κατὰ προσέγγιση τὰ μουσικὰ διαστήματα. Εἶναι σαφές ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο εἶχαν κατὰ νοῦ ἦταν νὰ δώσουν ἐνδεικτικὰ καὶ ὄχι ἀκριβῆ μεγέθη διαστημάτων. Τυχαίως ἢ ἀπὸ ἀδυναμία; Διόλου. Συνειδητῶς· γνωρίζοντας ὅτι τὰ διαστήματα, ὑπὸ τὸν νόμο τῶν ἔλξεων, δὲν ἔχουν σχεδὸν ποτὲ ἀκριβῆ θέση κατὰ τὴν κίνηση τοῦ μέλους, παρέστησαν αὐτὰ μὲ συμβολικὰ ἀριθμητικὰ νούμερα, τὰ ὁποῖα ἐλεύθερα θὰ προσδιορίζουν κατὰ προσέγγιση τὰ διαστη-

μαπικά μεγέθη, πρὸς ἀπεικόνιση τῶν μουσικῶν κλιμάκων καὶ ὑποβοήθηση τῆς μνήμης τῶν ἱεροψαλτῶν, ἀλλὰ δὲν θὰ θεωροῦνται ἀπόλυτα, περιορίζοντας στατικῶς τὴν ἐλευθερία τῆς κινήσεως τοῦ μέλους. Ἔτσι, καθίσταται σαφές, ὅτι ὁποιαδήποτε ἀπόπειτα ἀπόλυτου ἀριθμητικοῦ προσδιορισμοῦ τῶν διαστημάτων, συνοδευόμενη ἀπὸ ἐμμονές γιὰ ἐφαρμογὴ αὐτῶν στὴν ψαλμική πράξη, ὄχι μόνον μπορεῖ νὰ ἀλλοιώσει τὴν ψαλμική παράδοση, ἀλλὰ καταστρατηγεῖ τὴν προσωπικὴ ἐλευθερία ὕφους κατὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ μέλους τῶν ὕμνων.

♦ Ἐλευθερία στὴν πραγματοποίηση τῶν μελωδικῶν ἔλξεων κατὰ τὴν πορεία τοῦ μέλους. Ὡς γνωστόν, οἱ μελωδικές ἔλξεις, οἱ μετακινήσεις, δηλαδή, τῶν μὴ σταθερῶν φθόγγων ἐνὸς συστήματος (3χόρδου, 4χόρδου, 5χόρδου κ.λπ.), εἶναι ἓνα πολὺ σπουδαῖο φαινόμενο τῆς ψαλμικῆς -καὶ ὄχι μόνον- παραδόσεως, στὶς ὁποῖες ὀφείλονται τελικῶς οἱ ποικίλες ἰδιαιτερότητες τοῦ λεγόμενου βυζαντινοῦ μέλους. Οἱ ἔλξεις, βεβαίως, δὲν εἶναι αὐθαίρετες· καθορίζονται ἀπὸ ἰσχυροὺς μουσικοὺς νόμους, μὲ παροῦσα, ὅμως, πάντοτε τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ, ὁ ἱεροψάλτης εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐπιλέξει μεταξὺ δύο, συνήθως, μελικῶν δυνατοτήτων. Γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ σαφές σημειώνεται ἐδῶ ἓνα παράδειγμα: Ἐπὶ μελοποίησεως σὲ ἦχο Πλάγιο τοῦ Τετάρτου, ὅταν τὸ μέλος κινεῖται καθοδικῶς ἀπὸ τὸν φθόγγο Δι ἕως τὸν Πα καὶ ἀμέσως πάλι ἀνοδικῶς, παρέχονται δύο δυνατότητες· εἴτε νὰ παραχθεῖ Τέταρτος λέγετος ἦχος δι' ἔλξεως τοῦ Πα πρὸς τὸν σταθερὸ φθόγγο Βου, εἴτε νὰ δοθεῖ ἡ αἴσθησι τοῦ Πρώτου ἦχου δι' ἔλξεως τοῦ Βου πρὸς τὸν σταθερὸ φθόγγο Πα⁴⁶. Ἀκόμη, ἐλεύθερος εἶναι καὶ ὁ βαθμὸς τῆς ἐλκτικῆς ἀλλοιώσεως, τὴν ὁποία θὰ ἐκτελέσει ὁ ἱεροψάλτης (δηλαδή, πόσο σκληρὴ θὰ εἶναι ἡ ἔλξι), στοιχεῖο πού, πάντως, προσδιορίζεται ἀπὸ τὶς κατὰ τόπους καὶ κατὰ διδασκάλους ψαλμικὲς παραδόσεις (ὕφη). Φυσικὰ, μέγα δεῖγμα ἐλευθερίας ἀποτελοῦν καὶ τὰ σημεῖα ἀλλοιώσεως (ὑφέσεις καὶ διέσεις), ὅπως αὐτὰ χρησιμοποιοῦνται στὶς κλασσικὲς μουσικὲς ἐκδόσεις, δηλαδή, ἐνδεικτικῶς καὶ ὄχι ἀπολύτως. Καὶ ἐνῶ στὴν θεωρία ὑφίστανται ὑφεσοδιέσεις μὲ ἀπόλυτες τιμὲς διαστηματικῶν ἀλλοιώσεων, στὴν πράξι ἡ χρῆσι τῶν σημείων αὐτῶν εἶναι ἐνδεικτικὴ μιᾶς κάποιας μετακινήσεως τοῦ φθόγγου, ἀπροσδιόριστης ἀριθμητικῶς, προσδιοριζόμενη καὶ αὐτῇ ἀπὸ τὴν προφορικότητα τῶν κατὰ τόπους καὶ διδασκάλους ψαλμικῶν παραδόσεων. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, παρέχονται πολλὲς ὅμοιες εὐκαιρίες ἐλεύθερης ἐρμηνείας καὶ προσωπικῆς ἐπεμβάσεως ἐπὶ τῶν μελοποιήσεων τῶν ὕμνων, διότι ὅμως νὰ ἀλλοιώνεται ἀπὸ αὐτὲς στὸ παραμικρὸ ἢ αἰσθητικὸ ἢ τὸ ἦθος τοῦ βυζαντινοῦ μέλους.

♦ Ἐλευθερία στὴν διδασκαλία τῆς Ψαλμικῆς Τέχνης. Ὅσοι ἔχουν, ἐκ τοῦ Κυρίου, τὸ διακόνημα τῆς διδασκαλίας, σίγουρα μποροῦν νὰ βεβαιώσουν, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ψαλμικῆς μόνον ἐν ἐλευθερίᾳ μπορεῖ νὰ καλλιεργηθεῖ καὶ νὰ καρποφορήσει. Αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο ὅλοι κόπτονται στὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, τὴν ἐξατομικευμένη

⁴⁶ Σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς δύο περιπτώσεις θὰ πρέπει νὰ προσαρμοσθεῖ ἀναλόγως τὸ ἰσοκράτημα, ὡς δηλωτικὸ τοῦ μουσικοῦ συστήματος ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται τὸ μέλος· ἂν πρόκειται, δηλαδή, γιὰ 5χορδὸ Πλαγίου Τετάρτου μὲ βάση τὸν φθόγγο Νη ἢ 4χορδὸ Πρώτου ἦχου ἐπὶ τοῦ Πα ἢ καὶ 3χορδὸ λέγετου μὲ βάση τὸν Βου.

διδασκαλία, ή εκκλησιαστική μουσική παράδοση τὸ ἐφαρμόζει ἀπὸ αἰῶνων. Ὁ διδάσκαλος ἐλεύθερα μπορεῖ -μᾶλλον ἐπιβάλλεται- νὰ ἀκολουθήσει διαφορετικὲς τακτικὲς καὶ μεθόδους διδασκαλίας σὲ κάθε μαθητὴ του, προκειμένου νὰ ξεπερνᾷ ἐμπόδια τὰ ὁποῖα προκύπτουν καθ' ὁδόν, διότι δυσκολίες ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει ἓνας μαθητὴς, ἴσως νὰ μὴν τὴν ἔχει ἄλλος. Τότε, ὁ δάσκαλος θα κρίνει ἂν πρέπει νὰ ἀλλάξει μέθοδο, νὰ ἀλλάξει ἀσκήσεις, νὰ ἀφήσει ἓναν ἦχο καὶ νὰ πάει σὲ ἄλλον, νὰ ἐπιμείνει περισσότερο ἢ νὰ ἀφήσει κάτι καὶ νὰ ἐπανέλθει ἀργότερα, ἀκόμη καὶ νὰ στείλει τὸν μαθητὴ του σὲ ἄλλον δάσκαλο, προσωρινὰ ἢ καὶ μόνιμα, ἀρκεῖ ὁ μαθητὴς νὰ μὴν χαθεῖ γιὰ τὴν Ψαλτική. Ὅλα αὐτὰ δὲ ἐν ἐλευθερίᾳ. Ἄλλὰ καὶ ὁ μαθητὴς, «ὁ θέλων Ψαλτικὴν μαθεῖν, καὶ θέλων ἐπαινεῖσθαι... θέλει καλὸν σωφρονισμόν καὶ φόβον τοῦ Κυρίου», προκειμένου νὰ μάθει «καὶ τέλειος νὰ γένη». Ἄλλὰ, πῶς ἀποκτᾶται ὁ σωφρονισμὸς καὶ ὁ φόβος τοῦ Κυρίου, εἰ μὴ ἐν ἐλευθερίᾳ καί, στὴν πραγματικότητα, τί ἄλλο εἶναι ὁ σωφρονισμὸς καὶ ὁ φόβος τοῦ Κυρίου, παρὰ ἐλευθερία;

♦ Τέλος, θὰ κλείσουμε τὴν παροῦσα εἰσήγηση μὲ μία ἀκόμη μορφή ἐλευθερίας⁴⁷, τῆς πλέον ὑψιστης, κατὰ τὴν ἀποψή μας, τῆς ἐλευθερίας νὰ ψάλλει κανεὶς ἢ νὰ μὴν ψάλλει. Ἀκούγεται περίεργο καὶ ἀνακόλουθο. Ἄν γνωρίζει κανεὶς νὰ ψάλλει, δηλαδή, ξέρει γράμματα, ἔχει μουσικότητα, διδάχθηκε τὴν σημειογραφία, τὴν θεωρία καὶ πράξη τῆς Ψαλτικῆς, εἶναι καλὴφωνος καὶ δεξιότεχνος ἑρμηνευτὴς, ἀγαπᾷ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸν Κύριο, πῶς μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ ἄρνηση ἐνὸς τέτοιου πιστοῦ νὰ ψάλλει; Φαίνεται παράλογο, ἀλλὰ ἡ λογικὴ τῆς Ὀρθοδοξίας δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου. Ἄν θυμηθοῦμε τὴν περίπτωση τοῦ Συναξαρίου τοῦ Ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Κουκουζέλη θὰ λάβουμε μία ἀπάντηση. Ἄλλὰ, ὑπάρχει καὶ τὸ ἐξῆς ἀσκητικὸ κείμενο, ποὺ διασώζει τὴν διδασκαλία τοῦ Ἀββᾶ Σιλουανοῦ, μιᾶς ἀπὸ τὴς πρὸ σεβαστὲς μορφὲς ἀναχωρητισμοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος στὴν Αἴγυπτο καὶ ἄλλοῦ: «Ἀδελφὸς ἠρώτησε τὸν ἀββᾶ Σιλουανὸν λέγων· Ὅτι ποιήσω ἀββᾶ; Πῶς κησόμαι τὴν κατάνυξιν; Πάνυ γὰρ ὀχλοῦμαι ὑπὸ τῆς ἀκηδίας καὶ τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ νυσταγμοῦ. Καὶ ὅτε ἀνίσταμαι ἐκ τοῦ ὕπνου, πυκτεύω (= παλεύω) πολλὰ ἐν τῇ ψαλμωδίᾳ καὶ οὐ δύναμαι περιγενέσθαι τοῦ νυσταγμοῦ, οὔτε ψαλμὸν ἄνευ ἦχου λέγω.» Καὶ ἀπεκτίθη αὐτῷ ὁ γέρον· Ὅτεκνον τὸ λέγειν σε τοὺς ψαλμοὺς μετὰ ἦχου πρῶτον μὲν ὑπερηφανία ἐστίν -ὑποβάλλει σοι γὰρ ὅτι ἐγὼ ψάλλω, ὁ ἀδελφὸς οὐ ψάλλει-, δεύτερον δὲ καὶ σκληρύνει σου τὴν καρδίαν καὶ οὐκ ἐᾷ κατάνυξιναι. Εἰ θέλεις τὴν κατάνυξιν, ἄφες τὸ ἄσμα.» "...Οὐ γὰρ ἡ καλλιεπία τοῦ ἄσματος ὑπάρχει ἢ σώζουσα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὁ φόβος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ τήρησις τῶν τοῦ Χριστοῦ ἐντολῶν. Τὸ δὲ ἄσμα πολλοὺς εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς κατήγαγεν, οὐ μόνον κοσμικοὺς, ἀλλὰ καὶ ἱερεῖς..." "...Καὶ ὅπου δ' ἂν παραβάλης μὴ δεικνύης σεαυτὸν ὡς ἀρχίνου καὶ καθηγητὴν, ἀλλ' ὡς ἰδιώτην καὶ μαθητὴν καὶ ὁ Θεὸς παρέχει σοι τὴν κατάνυξιν..."⁴⁸ Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτό,

⁴⁷ Φυσικά, μία σχολαστικότερη ἔρευνα ἐπὶ τοῦ θέματος θὰ μπορούσε νὰ ἀναδείξει καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἐλευθερίας στὴν Ψαλμωδία ἢ τὴν Ψαλτικὴ Τέχνη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ συμπεριληφθοῦν σὲ μία εἰσήγηση, ὅπως ἡ παροῦσα, ἢ ὁποῖα οὕτως ἢ ἄλλως ἔχει ξεπεράσει κατὰ πολὺ τὰ χρονικὰ ὅρια, ποὺ τῆς ἀναλογοῦν.

⁴⁸ Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴν μελέτη τοῦ Τσάμη Δημητρίου, Γ., *Ψαλμωδία καὶ κατάνυξις*, Θεσσαλονίκη

ἀρκετοὺς αἰῶνες ἀργότερα, κρύβει ἐπιμελῶς πὺς ἱκανότητές του στὴν Ψαλμική καὶ ὁ μέγας Ὅσιος Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης. Ἴδου τὸ ἐντυπωσιακὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Συναξάριό του τῆς 1 Ἰουλίου. «...Ὁ Πρῶτος (ἐνν. τοῦ Ἁγίου Ὁρους) ἐγνώρισε τὸν Ἀθανάσιον... καὶ εἰς τὴν Τετάρτην Ὡδὴν ἐπρόσταξε τὸν Κανονάρχην νὰ κάμῃ εἰς αὐτὸν μετάνοιαν, ἵνα κάμῃ ἀνάγνωσιν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἐπροφασίζετο ὅτι δὲν ἤξευρε... Ἀλλ' ὁ Πρῶτος ἐπρόσταξεν αὐτὸν νὰ ἀναγνώσῃ, ὡς ἐγίνωσκεν. Ὁ Ὅσιος λοιπὸν ἐσυλλάβιζεν ὡς παιδίον, προσποιούμενος ἄγνοιαν. Τότε ὁ Πρῶτος ἔδωκεν εἰς αὐτὸν φρικτὸν ἐπιτίμιον, ἂν δὲν ἀναγνώσῃ ὅπως γνωρίζεις. Μὴ δυνάμενος λοιπὸν νὰ κρύπτεται πλέον, ἔνεκα τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἀφορισμοῦ, ἔλυσεν ἐκείνην τὴν εὐλαλον γλῶσσαν καὶ ἀνέγνωσε τόσον σοφώτατα καὶ γλυκύτατα, ὥστε ὅλος ὁ χορὸς τῶν γερόντων, βλέποντες καὶ ἀκούοντες ἐξεπλάγησαν... Ὅταν δὲ ἐτελείωσε τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κατὰ τὴν τάξιν ἐμετάνισε πρὸ τῶν χορῶν, ἠγέρθησαν οἱ πατέρες καὶ ἐπροσκύνησαν αὐτὸν ἅπαντες...»⁴⁹ Ἴδου ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία ἐν ὀρθοπραξίᾳ.

Ἐπίλογος

Ἀγαπητοὶ συνάδελφοι, σταματᾶ ἔδῳ ὁ λόγος· ἀρκετὰ εἰπώθηκα γιὰ τὸ ζήτημα ποὺ ἐπέλεξα νὰ σᾶς παρουσιάσω, τὴν ἐλευθερία στὴν Ψαλμωδία καὶ τὴν Ψαλμική Τέχνη. Ἀπομένει ἓνας ἐπίλογος ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐπιτρέψτε μου, λοιπὸν, δυὸ τελευταῖα λόγια ἐπιλόγου.

Στὸν οὐρανὸν, ἡ ἀνύμνηση τοῦ Ἁγίου Τριαδικοῦ Θεοῦ εἶναι ἔργο ἀκατάπαυστο τῶν Ἁγίων Ἀγγέλων, οἱ ὁποῖοι ὡς πραγματικὰ ἐλεύθεροι, ἐλεύθερα ἐπέλεξαν τὸ «ἐστᾶναι καλῶς» καὶ τὸ «ἐμμένειν ἐν Κυρίῳ». Ἐλεύθερη καὶ ἀβίαστη εἶναι ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἡ δοξολόγησις τοῦ Ὑψίστου.

Στὴν γῆ, ὁ Κύριος ἐπέλεξε νὰ «καταρτίζει τὸν αἶνον» Αὐτοῦ «ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων», διότι μόνο αὐτά, τὰ νήπια, εἶναι πραγματικὰ ἐλεύθερα, ὡς ἐλεύθερα ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. Σὲ ἐμᾶς τοὺς ἐνήλικες «εἰώθασιν οἱ δαίμονες, ὅταν ἴδωσί τινα προθύμως ψάλλοντα ἢ προσευχόμενον, τότε ὑποτίθενται νοήματα (= βάζουν στὸ μυαλό μας λογισμούς) πινῶν πραγμάτων, δῆθεν ἀναγκαίων, κινουῦντες τὸν νοῦν πρὸς ζήτησιν αὐτῶν, ἵνα ἐνσχεθεῖς (= ἀπασχολούμενος) τῇ αὐτῶν μνήμῃ ὁ νοῦς ἀπολέσῃ τὴν γλυκύτητα τῆς ψαλμωδίας.»⁵⁰ Ὁ νοῦς, λοιπὸν, δουλώνεται ἀπὸ τοὺς λογισμούς, ἀρπάζεται ἀπὸ τοὺς δαίμονες καὶ χάνει τὴν ἐλευθερία του, ἀκόμη καὶ τὴν ὥρα τῆς Ψαλμωδίας. Ἔτσι, «πολλάκις τὴν ὑμνωδίαν ἐκτελοῦντες, εὐρισκόμεθα τὴν ἁμαρτίαν ἐκπληροῦντες», ἀλλὰ «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι...».

Ποιῆς εἶναι, ὅμως, οἱ θανάσιμες ἁμαρτίες μας, οἱ ὁποῖες ἀκυρώνουν τὴν σπουδαία δωρεὰ τοῦ Κυρίου, τὴν δωρεὰ τῆς Ψαλμωδίας;

♦ Ἀπωλέσαμε τὴν ἀγάπη. Σύμφωνα μὲ τὸν Ζιγαβηνό, διὰ τῆς Ψαλμικῆς ὁ Θεὸς «ἀγάπην ἐπινενόηται καὶ ὁμόνοιαν, ὡς περ τὰς γλώσσας τῶν ἀδόντων, οὕτω καὶ τὰς γνώμας εἰς ἐν

1990, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Παντελεήμονι Β' τῷ Παναγιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης», σελ. 512 - 513 καὶ 499 - 501, ὅπου παρατίθεται ἡ μετάφραση τῶν κειμένων.

49 Λαγγῆς, *Μέγας Συναξαριστής*, ὁ.π., τόμος Ζ', σελ. 72 - 73.

50 Τσάμης, ὁ.π., σελ. 520 καὶ 507 - 508, ὅπου μετάφραση τῶν κειμένων.

συνάγειν δυνάμενον...»⁵¹ Ἐνῶ, λοιπόν, ἡ Ψαλμωδία ἐνώνοντας «εἰς ἐν τὰ γλώσσας τῶν ἀδόντων», ὀφείλει νὰ προτυπώνει τὴν ἐνότητα τῶν πιστῶν καὶ τὴν ἀρετὴ τῆς ἀγάπης, ἐμεῖς, οἱ ἱεροψάλτες, καταστρέφουμε τὴν «φιλαδελφείαν», ὑπηρετῶντας τὴν μισαλλοδοξία καὶ τὸν φανατισμὸ ἐπὶ μουσικῶν ζητημάτων ἡσσοнос σημασίας. Ὅμως, τὸ ψαλμικὸ ἔφος, οἱ παλαιογραφικὲς ἀναζητήσεις ἢ οἱ μελέτες ἐπὶ διαστημάτων καὶ ποιοτικῶν ἀναλύσεων, δὲν θὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀν δὲν συνακολουθοῦνται ἀπὸ ἀγάπη.

♦ Ἐπιδιώκουμε νὰ ὁμογενοποιήσουμε τὴν Ψαλμικὴ Τέχνη, ἀρνούμενοι νὰ ἀποδεχθοῦμε τὴν διαφορετικότητα, μὲ τὴν ὁποία πλουτίζει ὁ Θεὸς τὴν δημιουργία του. «Ὁμοιώθημεν τοῖς δαίμοσι» στὸν ἑσφωρικὸ ἐγωισμὸ τους νὰ ἐξομοιώσουν ὅλη τὴν δημιουργία μὲ αὐτούς.

♦ Γίναμε δύο ἀντιπαλαίουσες ομάδες: Οἱ μισοὶ ἀρνηθήκαμε κάθε πρόοδο, ἀπορρίπτοντας τὰ σοβαρὰ καὶ πολύτιμα πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης καὶ ἔρευνας καὶ ἔτσι, «ἀγρίωσε τὸ γένος μας ἀπὸ τὴν ἀμάθειαν καὶ ἐγίναμεν ὡσὰν θηρία»⁵², γιὰ νὰ θυμηθῶ μιὰ φράση τοῦ πατρο-Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Οἱ ἄλλοι μισοὶ, δοκιμάζοντας τὸν καρπὸ τοῦ Δένδρου τῆς Γνώσεως, τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη καὶ ἔρευνα, θαρρήσαμε πῶς γενήκαμε φωστῆρες καὶ βαλθήκαμε νὰ ὑποτιμοῦμε καὶ ἀπορρίπτουμε τοὺς ἀπλούστερους.

♦ Τὸ χειρότερο, ὁ ὑπέρμετρος ζῆλος μας μᾶς ὀδήγησε στὸ νὰ εἰδωλοποιήσουμε⁵³ καὶ νὰ λατρεύσουμε τὴν τέχνη μας παρὰ τὸν Δημιουργό.

Τὸ Πανάγιον Πνεῦμα ἐπροίκισε τὴν Ἐκκλησία μὲ τὴν Ψαλμωδία· ἐπροίκισε τὴν Ἐκκλησία μὲ ὑμνωδοὺς, μελωδοὺς, ποιητὲς καὶ μελογράφους, τὴν προικίζει καὶ μὲ ἐμᾶς τοὺς ἱεροψάλτες. Πρέπει, ὅμως, νὰ καθαρίζει ὁ νοῦς κατὰ τὴν ὥρα τῆς Ψαλμωδίας, νὰ γίνεται ὡς τῶν ἀπλῶν νηπίων, γιὰ νὰ καθιστάμεθα ἐλεύθεροι καὶ νὰ ἀναπέμπουμε καθαρῶς τὴν Ψαλμικὴ Τέχνη στὸν Κύριο. Εἰδάλλως, θὰ ἀκούσουμε αὐτὸν τὸν Κύριο νὰ μᾶς λέγει ὀργισμένα:

«Μεμίσηκα, ἀπῶσμαι ἑορτὰς ὑμῶν,
καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ θυσίας ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν...
Μετάστησον ἀπ' ἐμοῦ ἤχον ᾠδῶν σου,
καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι...»⁵⁴,
«...μεταστρέψω τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος
καὶ πάσας τὰς ᾠδὰς ὑμῶν εἰς θρῆνον...»⁵⁵.

51 Ζιγαβηνός, PG 128, 65.

52 Διδαχὴ Γ'. Βλ. Τριαντάφυλλου, Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ.π., σελ. 114.

53 «Εἶναι πράγματι ἀλήθεια ὅτι ὁ τρόπος ποὺ ψάλλονται οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ὕμνοι σὲ πολλοὺς ὀρθόδοξους ναοὺς, δὲν συμβάλλει πάντοτε στὴ συνειδητὴ συμμετοχὴ, κυρίως τῶν νέων, στὴν κοινὴ λατρεία. Ἔτσι οἱ γνωστὲς δυσκολίες ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν χρῆση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας, αὐξάνεται καὶ μὲ τὴν "εἰδωλοποίησιν" τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.» Τσάμης, ὁ.π., σελ. 494.

54 Ἀμός, ε' 21, 23.

55 Ἀμός, η' 10.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άλυμζάκης, Άντ., «*Η λειτουργική μουσική κατά τὸ Μ. Βασίλειο*», στὸν τόμο *Τόμος ἑόρτιος 1600ῆς ἐπετείου Μ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 255 - 281.

Άλυμζάκης, Άντ., *Θέματα Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶς, Θεσσαλονίκη 1978.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Δογματικοθηκτικαὶ ἄλφεις τῆς Ὁρθόδοξου Ψαλμωδίας*, Ἀθήναι 1991.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Ἐκκλησιαστικὴ Ὁρθόδοξος Ὑμνολογία καὶ Μουσική*, Ἀθήναι 1986.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου κατὰ τοὺς ὕμνους τῆς πρὸ τῶν Χριστουγέννων Τεσσαρακοστῆς*, Ἀθήναι 1993.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Ἡ ἱερά Ψαλμωδία ὡς μέσον ἀγωγῆς (Ἠθικομουσικολογικὴ μελέτη)*, Ἀθήναι 1995.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Ἠθικοδογματικὰ μηνύματα τῆς προκαθαρσῆμου περιόδου τοῦ Τριωδίου*, Ἀθήναι 1997.

Βουρλῆς, Άθ., Θεοδ., *Θέματα Ἱεραῶν Ψαλμωδίας*, τόμος Α', ἐκδόσεις Σ. Ἀθανασόπουλος - Σ. Παπαδάμης καὶ ΣΙΑ Ε.Ε., Ἀθήναι 2000.

Δελημπάσης Α., Δ., «*Ψάλατε συνετῶς*» - *Διατί δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐνόργανος λατρεία*, Ἀθήναι 1982.

Δημητρόπουλος Παν., Χ., «*Θέλησις*», λῆμμα στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Θ.Η.Ε.)*, τόμος 6, στήλες 132 - 134.

Θεοδώρου Εὐάγ., «*Ἐλευθερία*», λῆμμα στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία (Θ.Η.Ε.)*, τόμος 5, στήλες 560 - 563.

Καλεώδης Πατρίκιος, Ἴωσ., Ἀρχιμανδρίτης, *Κώδιξ Εἰδικῶν Θεμάτων Ἐκκλησιαστικῆς Τάξεως καὶ Ἐθιμοτυπίας, κατὰ τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος κυρίως ἰσχύοντα, ἢτοι Εἰδικῶν Τελετουργικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἢ περὶ Ἱεραῶν Αἰσθητικῆς Δοκίμιον*, ἐκδόσεις Ἱεραῶν Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τύποις «Ἀποστολικῆς Διακονίας», Ἀθήναι 2009.

Λαγγῆς Ματθαῖος, Ἐπίσκοπος Οἰνόνης, *Μέγας Συναξαριστῆς τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας*, τόμοι Α' - ΙΔ', Ἀθήναι: 1981.

Μαντζαρίδης Γεώργ., Ἰ., *Μαθήματα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς*, ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1986.

Μεταλλινὸς Γεώργ., Δημ., *Ἀρμόνιον καὶ Ὁρθόδοξος Πνευματικότης (Τὸ πρόβλημα τῆς χρήσεως μουσικῶν ὀργάνων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ Λατρείᾳ)*. Ἐκδόσεις «Ὁρθόδοξος Τύπος», Ἀθήναι 1970, ἐργασία δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον στὴν Ἐφημερίδα «Ὁρθόδοξος Τύπος», στὰ φύλλα 1.11.1969, 20.11.1969, 10.12.1969, 1.1.1970 καὶ 20.1.1970.

Μπερδιάγιεφ Ν., *Περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφραση Μητροπολίτου Σάμου Εἰρηναίου, Ἀθήναι 1950.

Παπαδοπούλου, Γεωρ., Ί., *Συμβολαί εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Ἀποστολικῶν χρόνων ἄχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀκμάσαντες ἐπιφανέστεροι μελωδοί, ὕμνογράφοι, μουσικοὶ καὶ μουσικολόγοι*, Ἀθῆνα: Κουσουλιῖνος - Ἀθανασιάδης 1890.

Τριαντάφυλλου Κων., Β., *Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (1714 - 1779) - Ἡ βακτηρία τῶν σκλάβων. Τὸ καύχημα τῶν Αἰτωλῶν - Βίος, Διδαχές, καὶ ἀσματικὴ Ἀκολουθία*. Ἐκδόσεις Ὁρθοδόξου Φιλανθρωπικοῦ Συλλόγου «ΜΙΚΡΑ ΖΥΜΗ» Θέρμιον Αἰτωλίας, Η' ἔκδοσις.

Τσάμης Δημ., Γ., *Ψαλμωδία καὶ κατάνυξις*, Θεσσαλονίκη 1990, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο «Παντελεήμονι Β' τῷ Παναγιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης», σελ. 493 - 520.

Χρύσανθος ἐκ Μασδύτων, Ἀρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς, ἥτοι βιβλίον διδασκικὸν καὶ πολύτημον τῆς Μουσικῆς Ἐπιστήμης καὶ σύγγραμμα περὶ τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη: Michele Weis 1832.

Κ.Χ.Καραγκούνης
Βόλος, 29η Σεπτεμβρίου 2014